

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Anton Michel, Humbert und Kerullarios. Studien. Erster Teil. Paderborn 1924. Zweiter Teil. Quellen und Studien zum Schisma des XI Jahrhunderts. Paderborn 1930.

Ἐν τῇ σειρά τῶν «Quellen und Forschungen ans dem Gebite der Geschichte» τῇ ἐκδομένῃ ὑπὸ «Görres Gesellschaft» (B. XXI καὶ XXIII) παρετέθη ἡ ἀνωτέρω πραγματεία τοῦ Καθηγητοῦ τῆς ἀνωτέρας φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς Σχολῆς ἐν Freising Δρος Ἀντωνίου Michel. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει αὐτῆς μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν πηγῶν καὶ τῆς φιλολογίας τοῦ θέματος ἐκτίθησιν ὁ σ. τὴν ἐπίδρασιν τῆς Βυζαντινο-Γερμανικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς πολιτικῆς ἐπὶ τοῦ Σχίσματος (963—1053), τὴν ὁράσιν τοῦ Καρδινάλιου Οὐμβέρτου ὡς πολιτικοῦ Γραμματέως τοῦ Λέοντος Θ' τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «a Patre et Filio» καὶ τέλος ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Οὐμβέρτος πολλὰ ἠρύσθη ἐκ τοῦ πάπα Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Μ., χωρὶς νὰ ὀνομάζῃ αὐτόν, ἐν τῇ πολεμικῇ κατὰ τοῦ Κηρουλαρίου, τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως, ἐν ἀυστηρῶς κρίνει ὁ συγγραφεὺς, θεωρῶν αὐτὸν αἴτιον τοῦ Σχίσματος, ὅπερ οὐχὶ ὀρθῶς «Ἐλληνικὸν Σχίσμα» ἀποκαλεῖ.

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς πραγματείας πραγματεύεται περὶ τῶν Πηγῶν τοῦ Σχίσματος. Ὡς πρώτην τοιαύτην πηγὴν ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς τὸ «Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας». Ἐν ἔτει 1925 εἶχε δημοσιεύσει πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Die jährliche Eucharistia nach dem Bildersturm», ταύτης δ' ἐπεξεργασίαν ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον κεφάλαιον «Der Ursprung des Synodicon und die Neuaufnahme des Photios durch Sergios II (999—1019)». Τὰ ἐξεταζόμενα θέματα εἰσιν α) ἂν ἀνήκει τὸ Συνοδικὸν τῷ Μιχαῆλ Κηρουλαρίῳ ἢ τῷ Β' ἐν Νικαίᾳ Συνόδῳ (787) β) πότε εἰσήχθη εἰς αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου. Ὁ συγγραφεὺς, κατὰ τὸ περιεχόμενον, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν κατάργησιν τῆς εἰκονομαχίας καὶ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημονευομένων ἐν τῷ Συνοδικῷ προσώπων, ἀποδεικνύει ὅτι τοῦτο συντάχθη ἐν ἔτει 1053 ἢ 1054. Φρονεῖ οὐχ ἦττον ὅτι συντάκτης αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξεν ὁ τότε πατριαρχῶν ἐν ΚΠόλει Μιχαῆλ Κηρουλάριος (1043-58) ὡς ὁ Θεόδωρος Οὐσπένσκις καὶ ἄλλοι ἐγνωμάτευσαν. Διότι τὸ Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας προϋπῆρξε τοῦ Κηρουλαρίου, ὑποδηλοῦται δ' ἐν αὐτῷ ὅτι ἀρχικῶς συντάχθη εὐθὺς μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς εἰκονομαχίας ἐν ἔτει 842 ἐπὶ Πατριάρχου ΚΠ Μεθοδίου α' (842-46) καὶ ὤρθηθῃ ὅπως ἀνὰ πᾶν ἔτος τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινώσκηται. Τὰ μετὰ τὴν πρώτην σύνταξιν καὶ ἀπαγγελίαν τοῦ Συνοδικοῦ (19 Φεβρουαρίου 842) ὀνόματα προσετίθεντο σὺν τῷ χρόνῳ, μακαριζόμενα μὲν τὰ τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἀγίων ἀναθεματιζόμενα δὲ τὰ τῶν αἰρετικῶν. Περὶ τῆς χρονολογίας παρατηροῦμεν ὅτι εἶναι σήμερον ἀποδεδειγμένον ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἔτους 843 καὶ οὐχὶ 842.

Ἄλλὰ πότε προσετέθη τὸ τοῦ Μ. Φωτίου ὄνομα; Κατὰ τὸν Α. Παπαδόπουλον Κεραμέα ὁ Φώτιος ἀνεκηρύχθη ἅγιος εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (847) κατὰ δὲ τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ πρώτην Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας (13 Φεβρουαρίου 897) ἐμακαρίσθη καὶ ὁ Φώτιος μετὰ τοῦ Ἰγνατίου (†877). Ὁ Οὐσπένσκις φρονεῖ ὅτι προσετέθη τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου κατὰ τὰ ἔτη 920-996, ὁ Ἀλλάτιος κατὰ τὸν ια' αἰῶνα καὶ ὁ Hergenröther κατὰ τοὺς ιγ'—ιε' αἰῶνας! Ὁ κ. Michel ἀποκλίνει μᾶλλον πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἀλλατίου, ἀποδεχόμενος ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου προσετέθη εἰς τὸ Συνοδικὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ ι' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ ια' αἰῶνος, ἦτοι ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει ὁ συγγραφεὺς μετὰ λεπτομερῆ ἐν μέρει ἔρευναν. Ἄλλ' αἰ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτοῦ πραγματείᾳ («Ὁ πατριάρχης Φώτιος ὡς πατὴρ ἅγιος τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας») συγκεντρωθεῖσαι ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναντιρρήτως ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Φώτιος πράγματι ἐτιμᾶτο ὡς ἅγιος εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὡς τοιοῦτος δὲ ἐμνημονεύετο καὶ ἐν τῷ Συνοδικῷ τῆς Ὁρθοδοξίας μετὰ τῶν λοιπῶν ἁγίων.

Ἐν τρίτῳ κεφαλαίῳ τῆς πραγματείας ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀν πρὸ τοῦ Κηρουλαρίου ὑφίστατο τὸ Σχίσμα («Bestand eine Trennung der griechischen und römischen Kirche schon vor Kerullarios?»). Συνήθως ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν θεωρεῖται τὸ Σχίσμα ὡς ἔργον τοῦ Πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου. Ἄλλ' ἤδη ὁ Le Quien προσήγαγεν ἐνδείξεις τινὰς περὶ τῆς ὑπάρξεως Σχίσματος πρὸ τοῦ Κηρουλαρίου, τὴν γνώμην δὲ αὐτοῦ ἀπεδέχθησαν μεταγενέστεροι ἐρευνηταὶ ὡς ὁ Hergenröther, ὁ Gfrörer, ὁ Pichler, ὁ Σάθας, ὁ Duchesne, ὁ Diehl καὶ ὁ Gay. Ἄλλοι δὲ ὡς ὁ William Fischer, ὁ Dräseke καὶ ὁ ἀείμνηστος Πατριάρχης ΚΠόλεως Βασίλειος Γεωργιάδης, ὁ δημοσιεύσας ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» ΚΠόλεως (1886) πολυτίμους Συμβολὰς εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Σχίσματος, παρεδέχθησαν ὡς γεγονός τὴν ὑπαρξίν Σχίσματος πρὸ τοῦ Κηρουλαρίου. Ὁ κ. Α. Michel τῷ 1922 δημοσιεύσας σχετικὴν πραγματείαν ἀπέδειξεν ὡς ὀρθὴν τὴν γνώμην ταύτην. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ δὲ κεφαλαίῳ τῆς ὑπ' ὄψει ἡμῶν πραγματείας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης προσήγαγε νέας πραγματείας ἐκ πηγῶν Βυζαντινῶν, Ἀλεξανδρινῶν καὶ Ἱεροσολυμιτικῶν ἐμμέσως, ἐξ Ἀντιοχειακῶν καὶ ἐκ Ρωμαϊκῶν πηγῶν. Κατὰ τὰ δεδομένα ἐξ αὐτῶν περὶ τὰ ἔτη 1012—1054 αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἦσαν διακεκομμένα. Οἱ Πρόεδροι τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν ἀντήλλασον ἐνθρονιστικὰ γράμματα πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ρώμης, ἐπὶ δὲ τὸ Κηρουλαρίου συντελέσθη τὸ ἀξιοθρήνητον Σχίσμα.

Ἐφεξῆς ἐν τετάρτῳ κεφαλαίῳ (σ. 41—281) ὁ κ. Α. Michel ἐξετάζει λεπτομερῆς τὸ σύγγραμμα τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου ἀνεπίγραφον μὲν σωζόμενον ἀλλὰ «Πανοπλία κατὰ τῶν Λατίνων» δυνάμενον νὰ ἐπιγραφῆ ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ. Τὸ σύγγραμμα εὑρηται ἐν τῷ Βιενναίῳ κώδικι ἐλλ. ὑπ' ἀριθμ. 306 ἀνευ τίτλου, Μετ' ἀναγραφῆν

τοῦ περιεχομένου, ὁ κ. Α. Michel παρέχει λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ κώδικος, περιλαμβάνοντος, πρὸς τοὺς ἄλλοις, κείμενα σχετικὰ πρὸς τὸ Σχίσμα ὡς καὶ τὴν γνωστὴν ἀλληλογραφίαν μεταξὺ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου καὶ Πέτρου Ἀντιοχείας. Τὸ κείμενον τῆς Πανοπλίας ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Μ ὑπέστη ἐπεξεργασίαν τινὰ ὑπὸ ἀγνώστου νεωτέρου ἑλληνος συγγραφέως. Εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Μ. προστιθέμεθα τὰς ἐξῆς καθαρῶς νεοελληνικὰς ἐκφράσεις «ἄς εὐθύνωμεν τὰς ὁδοὺς ἡμῶν... ἄς πιστεύωμεν Κυρίῳ... ἄς ἐλπίσωμεν ἐπ' αὐτὸν.. § 2, σ. 210. Εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν ταύτην ὀφείλονται πάντως καὶ τινες ἕτεροι ἀνωμαλῖαι καὶ ἀνακολουθίαι τῆς ἐκθέσεως. Τὸ κείμενον τῆς Πανοπλίας ἀναλύεται λεπτομερέστατα καὶ συνεξετάζονται πάντα τὰ θέματα καὶ ζητήματα, ἅτινα ὑπὸ τε τῶν ὀρθοδόξων ἑλλήνων καὶ τῶν δυτικῶν προεβλήθησαν ἐκάστοτε καὶ δὴ κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ Σχίσματος. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς συγγραφῆς τοῦ κ. Michel εἶνε ἄξιον ἔλως ἰδιαιτέρας προσοχῆς, ἀποτελεῖ δὲ ἄριστον ὑπόδειγμα κριτικῆς ἐρεῦνης ἀπὸ πάσης ἐπόψεως κειμένου.

Ἀκολουθοῦσι παρόμοιαι κριτικαὶ ἐρευναὶ περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς Ἐγκυκλίου περὶ ἁζύμων, οἷος ὑπῆρξε μόνος ὁ Λέων Ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας οὐχὶ δὲ καὶ Μιχαὴλ Κηρουλάριος, περὶ τῆς Συλλογῆς τοῦ πάπα Ρώμης Λέοντος Θ' ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου, περὶ τῆς «Διαλέξεως» καὶ τοῦ «Διαλόγου» τοῦ Νικήτα Στηθάτου, ὧν παρατίθεται καὶ τὸ κείμενον, ὡσαύτως μετὰ κριτικὴν ἐρευναὴν παρατίθεται τὸ κείμενον τῆς «Συνθέσεως» τοῦ Στηθάτου κατὰ Λατίνων περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τέλος μετὰ μελέτην περὶ τινος συγγραφῆς Καρδινάλιου Οὐμβέρτου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Praedestinatus», ὁ κ. Μ. ἐξετάζει τὰ κατὰ τὸν Πέτρον Ἀντιοχείας, ἐν σχέσει πρὸς τὸ Σχίσμα τοῦ 1054. Τοῦ Πέτρου σώζονται τὰ Εἰρηνικὰ ἢ Ἐνθρονιστικὰ καὶ Συνοδικὰ λεγόμενα γράμματα ἀπὸ τοῦ ἔαρος τοῦ 1052 ὅτ' ἐξελέγη Πατριάρχης Ἀντιοχείας, πρὸς τοὺς Πατριάρχας Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων Ταυτοχρόνως ἔγραψεν ὁ Πέτρος καὶ πρὸς τὸν Ρώμης Λέοντα Θ'. ἀλλὰ μὴ τυχῶν ἀπαντήσεως ἔγραψε καὶ αὐθις μετὰ διετίαν. Ὡσαύτως σώζονται δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου πρὸς τὸν Πέτρον καὶ ἀπάντησις τούτου, ἐπιστολὴ τοῦ Δομνίκου Ἐπισκόπου Γράδου ἐν Βενετία διαμένουτος καὶ αὐτοτιτολοφορουμένου Πατριάρχου καὶ ἀπάντησις τοῦ Πέτρου. Ὁ κ. Michel μετὰ σχετικὰς εἰσαγωγικὰς παρατηρήσεις παρέχει τὸ ἀνέκδοτον κείμενον τῶν Ἐνθρονιστικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πέτρου πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας, πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων καὶ πρὸς τὸν Ρώμην πρώτης καὶ δευτέρας, ὡς καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ρώμης πρὸς τὸν Πέτρον. Ὁ κ. Μ. καθορίζει τὴν θέσιν τοῦ Πέτρου Ἀντιοχείας ἐν τῇ προκαλεσάσῃ τὸ Σχίσμα πάλη σήμερις «Ὡς τις ὑπερκόσμιος ἐμφάνισις, ὡς Ἄγγελος εἰρήνης ἵσταται μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερίδων ὁ γέρων Πατριάρχης Πέτρος Γ' τῆς Ἀντιοχείας, ὁ ἕλλην ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀπ. Πέτρου (der Grieche auf petrinischem Thron) ὁ ἐκ γενετῆς μεσίτης. Αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἀποτελοῦσι τρόπον τινὰ τὴν ἐμπροσθεν καὶ ὀπισθεν περιβολὴν τῆς πρά-

ξως τῆς πάλης. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ἀποτελοῦσι ἐλαφράν τινα βροχήν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρικῶν κεραυνῶν καὶ ἀστραπῶν. Ὁ Πέτρος εἶναι τύπος καθ' ἑαυτὸν ἀντίθετος πρὸς τὴν δεσποτικὴν φύσιν τοῦ Κηρουλαρίου καὶ πρὸς τὴν ζέουσαν τέχνην τοῦ Οὐμβέρτου». Ὁμολογουμένως ὁ Πέτρος ἐτήρησεν εἰρηνευτικὴν στάσιν καὶ ἐφάνη λίαν συγκαταβατικὸς πρὸς τὰς προκυψάσας μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν διαφορὰς.

Τοιοῦτο ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ περιεχόμενον τῆς σπουδαιότητος συγγραφῆς τοῦ κ. Α. Michel. Ἀπὸ ἐπόψεως ἐλληνικῆς καὶ ὀρθοδόξου ἠδύνατο νὰ προβληθῶσιν ἀντιρρήσεις εἰς τινὰ συμπεράσματα αὐτοῦ, δὲν δύναται τις ὅμως νὰ μὴ ἀγναγνωρίσῃ τὴν εἰλικρινῆ, προσπάθειαν αὐτοῦ πρὸς ἀντικειμενικὴν καὶ ἀμερόληπτον ἐξέτασιν τῶν γεγονότων. Κύριος δὲ σκοπὸς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὅπως διὰ τῆς φιλολογικῆς καὶ κριτικῆς ἐρευνῆς τῶν πηγῶν παράσχῃ τὰ μέσα καὶ ὑποδείξῃ τοὺς τρόπους τῆς ἀντικειμενικῆς καὶ ἀμερολήπτου ἐκθέσεως τῶν περὶ τὸ Σχίσμα τοῦ 1054 γεγονότων. Ἀληθῶς δὲ εἰς τὸ ἐξῆς οὐδεὶς δύναται νὰ ἐξετάσῃ αὐτὰ ἄνευ τῆς πολυτίμου συγγραφῆς τοῦ κ. Α. Michel, οὐδεὶς δύναται νὰ μελετήσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Σχίσματος χωρὶς νὰ συμβουλευθῇ τὴν συγγραφὴν ταύτην.

x.

Nilo Borgia, L'ultima eco del canto bizantino nella magna Grecia.

Εἰς τὰ «εἰς μνήμην τοῦ Λάμπρου» σ. 162-169 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ἱερολογιωτάτου Ἱερομονάχου Νείλου Borgia, ἐκ τῆς μονῆς Κρυπτοφέρρου, σύντομος μελέτη ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον καὶ ποίημα «Νήφωνος καθηγουμένου τῆς μονῆς ἀγ. Ἀγγέλων Φλόρου». Ὁ ποιητὴς καὶ ἡγούμενος τοῦ Φλόρου εἶναι ἐκ τῶν ἐλλήνων τῆς Σικελίας καὶ τὸ ἐν λόγῳ ποίημα αὐτοῦ ἐγράφη εἰς τὴν ἐλληνικὴν. Ἦτο δέ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ πατρὸς Νείλου, ἀρχιμανδρίτης τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ μονῆς Ἁ Νήφων ἀκμάσας κατὰ τὸ 1220 καὶ ἡγούμενος τοῦ St. Angelo di Brolo. Εἰς τὸ περὶ τοῦ ποιητοῦ ζήτημα δὲν ἐπιμένει ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐν λόγῳ μελέτης μὴ δυνάμενον εὐχερῶς νὰ λυθῇ καὶ ἀρκεῖται εἰς εἰκασίας πολὺ πιθανὰς τὰς ὁποίας καὶ ἀποδεχόμεθα ἐκεῖνο ὅμως εἰς τὸ ὅποιον ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ὁ πατὴρ Νείλος εἶναι ἡ ἰδιόρρυθμος τοῦ ποιήματος μετρικὴ μορφή καὶ μελωδία, πρὸς σαφῆ δὲ καὶ ἀκριβῆ τῶν ἀναγνωστῶν γνώσιν παραθέτει ἐν πανομοιότητι ὀλόκληρον τὸ ποίημα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 161 Κώδικος τῆς Μεσσηνίας συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ τῆς μουσικῆς.

Ἡ πρώτη ἀπορία ἡ ὁποία γεννᾶται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου, εἶναι, ἂν ὁ ἐπιγραφόμενος ὡς ποιητὴς τοῦ ἔργου Νήφων εἶναι καὶ ποιητὴς καὶ συνθέτης τοῦ ὕμνου, ἢ μόνον μελοποιὸς αὐτοῦ, διότι συνήθως εἰς τοὺς μουσικοὺς Κώδικας, οἷος εἶναι καὶ ὁ περιέχων τὸ ποίημα τοῦ Νήφωνος, ἐπιγράφονται μόνον τὰ ὀνόματα τῶν μελωδῶν «ποίημα Κουκουζέλη, ποίημα Χρυσάφη, ποίημα Ἀνανεώτη» κλπ. τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ ἀποσιωπᾶται τελείως. Εἰς ἄλλους πάλιν μουσικοὺς κώδικας παρατίθεται τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, περὶ

δὲ τοῦ μελοποιοῦ οὐδεὶς γίνεται λόγος. Εἰς τὰ ἀρχαῖα μέλη τὸ πρᾶγμα εἶναι φυσικὸν διότι ἡ ποιητὴς εἶναι καὶ συνθέτης τοῦ μέλους, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος καὶ ἔξης, ἵνα μὴ εἶπω καὶ ἐνωρίτερον, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. ἡ πρωτοτυπία εἰς τὴν ποίησιν παύει, ἡ δὲ μελοποιεῖα ἐξακολουθεῖ ἐλευθέρως ἀναπτυσσομένη· ἀπόδειξις ὅτι τὸ αὐτὸ ποίημα δύναται νὰ μελοποιήσῃσι καὶ νὰ ψάλλωσιν οἱ μουσικο-διδάσκαλοι κατὰ διαφόρους μελωδίας καὶ τρόπους. Καὶ εἰς πολλὰ μὲν ποιήματα τῶν μεγάλων μελωδῶν καὶ ποιητῶν τὸ μέλος παρέμεινε διὰ τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ ἄθικτον καὶ τοῦτο σημειοῦται πολλάκις εἰς τοὺς Κώδικας, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ Ἑωθινὰ ἀναστάσιμα ἰδιόμελα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ἐν τῷ Βατοπεδινῷ Κώδικι 1496 φ. 342 ἐν ᾧ διατηρεῖται ἡ ἀρχαία τοῦ ἔσματος μελωδία σημειοῦται: «Στιχηρὰ ἰδιόμελα (τὰ ἰα' ἑωθινὰ) ποιηθέντα καὶ μελισθέντα παρὰ Λέοντος εὐσεβοῦς βασιλέως». ὅπου δὲ τὸ αὐτὸ ποίημα ἐμελοποιήθη καὶ παρ' ἄλλου διδασκάλου καὶ τοῦτο σημειοῦται, ὡς εἰς τὸν Λαυριωτικὸν Κώδικα Λ164 ἔνθα ἓν ἰδιόμελον εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον τοῦ αὐτοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (Ἰδ. Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, περιοδικὸν ἐκδιδ. ἐν Παρισίοις τ. Α, 74) φέρεται μελοποιημένον καὶ ὑπὸ τοῦ Γλυκέος· «τὸ μέλος τοῦ Γλυκέος, τὰ δὲ γράμματα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ». Βεβαίως τὸ ἐν λόγῳ ποίημα τοῦ Λέοντος εἶχε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μελωδίαν, ἀλλ' ὁ Γλυκὸς προσέδωκεν αὐτῇ νέαν μελωδικὴν μορφήν. ὅτι ὅλοι οἱ ποιηταὶ δὲν ἦσαν καὶ μελοποιοὶ περὶ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. ὅπου δὲ ἄλλος εἶναι ὁ ποιητὴς καὶ ἄλλος ὁ συνθέτης τοῦ μέλους καὶ τοῦτο πολλάκις σημειοῦται εἰς τοὺς Κώδικας, οὐχὶ ὁμοῦ πάντοτε. ἐπομένως, ὅπου τοῦτο δὲν λέγεται, δὲν εἴμεθα βέβαιοι ἂν ὁ ποιητὴς τοῦ ὕμνου εἶναι καὶ μελοποιὸς αὐτοῦ. Εἰς τὸν Λαυριωτικὸν Κώδ. Θ168 φ. 544β εὑρηται ἐγκώμιον τοῦ Συρίγου εἰς τὸν μητροπολίτην Σερρῶν Κύριλλον καὶ σημειοῦται καὶ ὁ τούτου μελωδός «Τὰ μὲν γράμματα τοῦ Συρίγου, τὸ δὲ μέλος Χρυσάφου τοῦ νέου»· ἀλλ' εἰς τοὺς μουσικοὺς Κώδικας συνηθέστερον ὁ συνθέτης μόνον ἐπιγράφεται ὡς ποιητὴς τοῦ ὕμνου. ἐπομένως τὸν ὡς ποιητὴν ἐν τῇ περὶ οὗ ὁ λόγος ποιήματι φερόμενον Νήφωνα δὲν δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ θεωρήσωμεν καὶ ποιητὴν καὶ μελοποιόν. ἐν ἓκ τῶν δύο θὰ δεχθῶμεν, ἢ μόνον τὸ ποίημα ἐστιχοῦργησεν, ἢ μόνον τὸ μέλος. Καὶ τὸ μὲν ποίημα διὰ τὴν ἀρχαιοπρεπῆ αὐτοῦ μορφήν δυνατὸν νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν ἰγ' αἰῶνα, ἂν ὄντως ὁ Νήφων ἔζη τότε, ἀλλ' ἡ μουσικὴ γραφὴ τοῦ Κώδικος ἀδύνατον νὰ λογισθῆ γραφὴ τοῦ ἰγ' αἰῶνος ὡς ὀρίζει ὁ πατὴρ Νεῖλος. εἶναι γραφὴ πολὺ μεταγενεστέρα, ἂν τὸ παρατιθέμενον πανομοιότυπον εἶναι ἀθηντικόν, καὶ ἐλάχιστα διαφέρει τῆς σημερινῆς μουσικῆς γραφῆς τὴν ὁμοίαν δύναται νὰ ἀναγνώσῃ εὐκόλως ὁ περὶ τὴν μουσικὴν ἐντριβής. Τὸ τοιοῦτον μᾶς πείθει νὰ δεχθῶμεν ποιητὴν μὲν τοῦ ὕμνου τὸν Νήφωνα, συνθέτην δὲ αὐτοῦ ἄλλον τινα νεώτερον, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ καλλιέργεια τῆς μουσικῆς ποτὲ δὲν ἔπαυσεν εἰς τὰς μονὰς, οὐδὲ διεκόπη. Ἀπόδειξις τὸ πλῆθος τῶν ποικίλων μελωδιῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. ὅπως δὲ εἰς τὰς ἑλληνικὰς μονὰς ἐκαλλιεργεῖτο

ἀδιακόπως ἢ μουσική, οὕτω καὶ εἰς τὰς μονὰς τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, τῆς Σικελίας, ἤκμαζεν αὕτη συνεχιζομένη ὑπὸ ἑλλήνων καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ δημοσιεύμενον ὑπὸ τοῦ πατρὸς Νείλου μέλος «ὡς τελευταία ἠχώ τοῦ Βυζαντινοῦ ἄσματος ἐν τῇ μεγάλῃ Ἑλλάδι».

Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν δὲν ἐτέθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας φραγμασί· ὁ μουσουργὸς ἔχει τὸ πνεῦμα ἐλεύθερον καὶ δύναται πάντοτε ἀκολουθῶν τὸν βυζαντινὸν ρυθμὸν (ἂν τὸ μέλος εἶναι προσωρισμένον δι' ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν) νὰ παράγῃ ἀπειρίαν μελωδιῶν ἰδιορρυθμῶν κατὰ τὸ μουσικὸν αὐτοῦ χάρισμα. πρᾶγμα τὸ ὅποσον δὲν συμβαίνει εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν, ἢ ὅποια ἀπὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος ἀπεκρυσταλλώθη εἰς διαφόρους ὠρισμένους τύπους καὶ μορφάς, εἰς εἰρμούς, κανόνας, κοντάκια, τροπάρια κλπ., ὁ δὲ ποιητὴς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Ἐλευθερία ἀφέθη μόνον εἰς τὰ λεγόμενα Ἰδιόμελα. εἰς ταῦτα δύναται ὁ ποιητὴς νὰ δώσῃ οἰανδήποτε μορφήν κατ' ἰδίαν θέλησιν καὶ ἱκανότητα, εἰς τὰ λοιπὰ θὰ ἀκολουθήσῃ τὰς ἀμετακινήτους ποιητικὰς μορφὰς τῶν Εἰρμῶν, Κανόνων κλπ.

Τὸ δημοσιευθὲν ποίημα τοῦ Νήφωνος δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀσμάτων. ὁ πατὴρ Νεῖλος χαρακτηρίζει αὐτὸ ὡς ἰδιόμελον καὶ ἰδιορρυθμον, διὰ τὸν πρῶτον χαρακτηρισμὸν δὲν ἀντιλέγω, διότι, ὡς εἶπον, ὁ μουσικὸς ἦν ἐλεύθερος νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ ποίημα οἰανδήποτε μελωδίαν. ἐπομένως ἡ ἀξία τοῦ ποιήματος ἔγκειται μόνον ἐν τῇ μελωδίᾳ, ἐὰν πράγματι ἔχῃ τοιαύτην. διὰ τὸ ἰδιορρυθμὸν ἔμως τοῦ ποιήματος καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πατρὸς Νείλου «ὅτι εἶναι τὸ περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ νεωτερισμὸς εἰς τὴν Βυζαντινὴν γραμματολογίαν τῶν τελευταίων χρόνων» οὐδαμῶς συμφωνῶ. Ἡ «*vesta metrica*» τοῦ ποιήματος οὔτε νεωτερισμὸς τῶν τελευταίων χρόνων εἶναι οὔτε νέαν καὶ ἀγνωστον μετρικὴν μορφήν ἀξίαν νὰ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴν παρουσιάζει τὸ στιχοῦργημα. Εἶναι ποίημα κοινὸν ὀκτασύλλαβον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ὡς θὰ δείξῃ ἡ κατωτέρω ἀνάλυσις αὐτοῦ. ἀνευ τινος μετρικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀκολουθοῦν τὰ γνωστὰ ὀκτασύλλαβα τῶν παλαιῶν ποιητῶν. Ἀπορῶ πῶς δὲν ἀντελήφθη τοῦτο ὁ πατὴρ Νεῖλος, ἀφεῖ μάλιστα ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ ποιήματος σημεῖοι διὰ στίξεως καὶ τοὺς στίχους (τὸ ποίημα φέρεται καταλογάδην) ὡς φαίνονται ἐν τῇ παρατιθεμένῃ ἐμοιοτύπῃ, καὶ ἐξέλαβε τοῦτο ὡς σπουδαῖον λείψανον μετρικῆς μορφῆς σοβαροῦ ἐνδιαφέροντος. Ἡ πλάνη τοῦ πατρὸς Νείλου προήλθεν ἐκ τῆς κακῆς ἀναγνώσεως τοῦ πρώτου στίχου τοῦ ποιήματος ὅστις εἶναι ὀκτασύλλαβος «Δεῦτε προθύμως τῷ σηκῷ»· ὁ δὲ Νεῖλος ἀναγνώσας «Δεῦτε προθύμως τῷ οἴκῳ» δὲν ἀντελήφθη ὅτι εὐρίσκεται πρὸ ποιήματος ὁμοτονούντος μάλιστα εἰς τοὺς πέντε πρώτους στίχους

Δεῦτε προθύμως τῷ σηκῷ

ἅπας ὁ νέος Ἰσραήλ

φρένας καθάραντες καὶ νοῦν

θαῦμα κατίδωμεν φρικτὸν...

Τὸ ὄλον ποίημα εἶναι, ὡς εἶπον καὶ ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν κοινῶν ὀκτασυλλάβων, φυλάττον ἐνιαχοῦ μὲν τὴν ὁμοτονίαν, πάντοτε ὁμοῦ τὸ ὁμοσύλλαβον. ὑπολαβῶν δὲ τοῦτο ὁ πατὴρ Νεῖλος ὡς «vera novità nella litteratura sacra bizantina» ἀνέλυσεν αὐτὸ εἰς στίχους ποικίλους, ἑξασυλλάβους, ἑπτασυλλάβους καὶ ὀκτασυλλάβους, προσθέσας νέας λέξεις, ἀφαιρέσας ἄλλας, μεταστρέψας καὶ μετακινήσας ἄλλας καὶ ἀναστατώσας τὸ ἄπλοῦν ποίημα διὰ νὰ παρουσιασθῇ ὡς vera novità κατὰ φαντασίαν. Ἴδου ἡ μετρικὴ μορφή τοῦ ποιήματος κικτὰ παρατιθέμενον πανομοιότυπον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκλειφθεῖσαν καὶ διατυπωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατρὸς Νεῖλου παρατιθεμένην ἀπέναντι.

(Ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις)

Δεῦτε προθύμως τῷ σηκῷ

ἄπας ὁ νέος Ἰσραὴλ
φρένας καθάραντες καὶ νοῦν
θαῦμα κατίδωμεν φρικτὸν

- 5 πῶς ὁ τῶν ὄλων ποιητῆς
μυστικῶς σφαγιάζεται
ὑπὸ χειρῶν ἱερέων
παθεῖν πάλιν ἀνέχεται
ὁ ἀπαθῆς θεότητι
- 10 ὃν χερουδιμ μετὰ δέους
ἐν τοῖς ὤμοις βαστάζουσιν
καὶ ἀκαταπαύστως τὸν ὕμνον
ἀνευδότης προσφέρουσιν
ὃν ἱερεῖς καὶ λευῖται
- 15 τῇ τραπέζῃ προσψαύουσι
θαῦμα παράδοξον πιστοὶ
ἐπιτελεῖται νῦν ἡμῖν
ὁ ἀναφῆς τε καὶ Θεὸς
ἀκαταλήπτως [μυστικῶς]
- 20 ὄλως ἐνούται πρὸς ἡμᾶς
ἐν τῇ προσλήψει τῆς σαρκὸς
συστέλλου χεῖρες εὐσεβῶν
τὸν πλάστην πάντων καὶ Θεὸν
ὁ ἔπουράνιος ἄρτος
- 25 τῇ τραπέζῃ προτίθεται

(ἡ τοῦ Νεῖλου ἀνάγνωσις)

Δεῦτε (νῦν) προθύμως ἐν οἴκῳ
(Κυρίου)

πᾶς νέος Ἰσραὴλ
καθάραντες φρένας
κατίδωμεν θαῦμα καινὸν (καὶ)
φρικτὸν.

- πῶς ὁ τῶν ὄλων κτίστης
μυστικῶς σφαγιάζεται
ὑπὸ χειρῶν ἱερέων
πάλιν παθεῖν ἀνέχεται
ὁ ἀπαθῆς τῇ θεότητι
- ἃν χερουδιμ μετὰ δέους
ἐν τοῖς ὤμοις βαστάζουσι
ἀκατάπαυστον ὕμνον
ἀνευδότης προσφέρουσιν
ὃν ἱερεῖς καὶ λευῖται
- τῇ τραπέζῃ προσψαύουσι
θαῦμα πιστοὶ παράδοξον
ἡμῖν ἐπιτελεῖται
ὁ ἀναφῆς τῇ φύσει
καὶ Θεὸς ἀκατάληπτος
- ἐνούται δι' ἡμᾶς
τῇ προσλήψει σαρκὸς
Συστέλλου χεῖρες εὐσεβῶν
τὸν πλάστην πάντων καὶ Θεὸν
ὁ ἄρτος ἔπουράνιος
- τῇ τραπέζῃ προτίθεται

† καθήδωμεν φρικτὸν κῶδ. 5 ὁ τῶν ὄλων κτίστης κῶδ. 9 τῇ θεότητι κῶδ.
10 τὰ χερουδιμ κῶδ. 13 ἀνευδότης κῶδ. 14 τοῦτον ἱεροῖς κῶδ. 18 ὁ ἀναφῆς τῇ
φρησὶ καὶ Θεὸς κῶδ. 19 μυστικῶς] ἑλλ. ἐν τῷ κῶδ. 20 ὄλος ἐνούται δι' ἡμᾶς κῶδ.
21 ἐν τῇ προσλήψει τοῦ σκῆνους τῆς σαρκὸς κῶδ. 22 χεῖρα κῶδ. 25 προτή-
θεται: κῶδ.

	(Ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις)		(Ἡ τοῦ Νεΐλου ἀνάγνωσις)
	ἀθύτως θύεται ἡμῖν	—	θεὸς ἀθύτως θύεται
	θεὸς θυσία μυστική.	—	θυσία μυστική
	θρώσει θροτοὺς ζωοποιεῖ	—	βρώσει θροτοὺς ζωοποιεῖ
	τοὺς θρώσει θνήξαντας τὸ πρὶν—		τοὺς θρώσει θνήξαντας τὸ πρὶν
30	χέει κρατῆρι τὸ νάμα	—	χέει κρατῆρι τὸ νάμα
	ὡς ἱερεῖον σφάγιον	—	ὡς ἐρίφιον καὶ σφάγιον
	ἱερουργεῖται ἱερῶς	—	παρὰ τοῦ νέου ἱερέως
	παρὰ τοῦ νέου ἱερεῦ (sic)	—	ἱερουργεῖται ἱερῶς
	καὶ μεταδίδοται πιστοῖς	—	καὶ διαδοται πιστοῖς
35	εἰς ἱλασμόν ἀμαρτιῶν	—	ἱλασμός ἀμαρτιῶν
	μένει δὲ πάλιν ὡσπερ ἦν	—
	ἀδαπάνητος [δ' αὐτός]	—
	καὶ πρὸς πατέρα ἀνιῶν	—	καὶ ἀνιῶν πρὸς πατέρα
	θροτῶν τὸ γένος οἰκτερεῖ	—	τῇ μελλούσῃ ἡμέρα
40	τούτου ἐν τῇ μελλούσῃ	—	τῶν θροτῶν τὸ γένος
	ἡμέρᾳ ἀξιωθείημεν	—	. . . οἰκτερεῖ
	τῆς Θεοτόκου ταῖς λιταῖς	—
	καὶ τῶν σοφῶν ἀποστόλων	—
	καὶ τοῦ χοροῦ τῶν ἀγίων	—
45	εὐροιμεν ἔλεος [ἀμήν]	—

Ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν δύο κειμένων, τοῦ πρώτου κατὰ τὸ χειρόγραφον ἄνευ παραλλαγῆς, πλὴν προσθήκης τινῶν λέξεων ἐν ἀγκύλαις, τοῦ δευτέρου κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ πατρὸς Νεΐλου, πείθεται ὁ ἀναγνώστης ὅτι τὸ κείμενον διὰ παραλείψεων, προσθηκῶν, μεταθέσεων λέξεων ἀπώλεσε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν καὶ περιεβλήθη νέαν κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἐκδότου διὰ τὴν παρουσιασθῆ εἰς τὴν Βυζαντινὴν μετρικὴν ὡς νέος τύπος ποιήματος, ἐνῶ ἀπλούστατα πρόκειται περὶ κοινοῦ ὀκτασυλλάβου. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι ὀκτασυλλάβων χρῆσις ἐποιήσατο ὁ Συνέσιος εἰς τὸ εἰς δωρικὴν γλῶσσαν γραφὴν αὐτοῦ ποίημα

* Ἄγε μοι λίγεια φόρμιγξ
 μετὰ Τηϊαν αἰοιδᾶν
 μετὰ Λεσβίαν τε μολπᾶν
 γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνης
 κελᾶδει δώριον ὠδᾶν...¹

καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἐφφραῖμ ὁ Σύρος εἰς τὸ εἰς τὸν Ἀβραάμ αὐτοῦ ποίημα.

27 μυστική κῶδ. 28 βρωτοὺς ζωοποιεῖ κῶδ. 29 τὸ πρὶν κῶδ. 31 ἱερίον καὶ σφάγιον κῶδ.

37 καὶ ἀδαπάνητος κῶδ. ἄνευ τοῦ αὐτός. Τοὺς δύο τούτους στίχους παρέληφεν ὁ Νεΐλος. 38 ἀνιῶν κῶδ. 39 οἰκτερεῖ κῶδ. 41 ἀξιωθείημεν κῶδ. 40—45 τοὺς στίχους τούτους θεωρεῖ ὡς προσθήκην μεταγενεστέραν ὁ Νεΐλος ἢ τοῦλάχιστον τεταραγμένους διὰ μουσικοῦς λόγους καὶ τοὺς παρέλειψεν, ἐνῶ ἐκφράζουον εὐχὴν τοῦ ποιητοῦ.

L. Christ καὶ Παρανίκια, Anthologia Carm. gr. σ. 3

Καὶ καθάπερ ὁ Ἄβραάμ
θέλων παραμυθίσασθαι
Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ
ἀκοντὶ προσεφῆτευσεν...¹

Ὡς γίνεται ἔηλον οἱ ἀνωτέρω ποιηταὶ αὐστηρῶς κρατοῦσι τὸ ἑμοσύλλαβον, ἀδιαφοροῦντες ἐντελῶς διὰ τὴν ὁμοτονίαν· διὰ τοῦτο καὶ αἱ τελευταῖαι λέξεις τονίζονται εἰς ἕλας τὰς συλλαβάς. τὸ αὐτὸ πράττει καὶ ὁ Νήφων εἰς τὸ ποίημα αὐτοῦ. προσέχει μόνον εἰς τὴν ἰσοσυλλαβίαν τῶν στίχων καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὸν τονισμόν. Τὰ ποιήματα τοῦ Ἐφραίμ εἰς στίχους ἑξασυλλάβους, ἑπτασυλλάβους καὶ ὄκτασυλλάβους γραφέντας ἐπηρέασαν πάντας τοὺς ἐκκλησιαστικoὺς ποιητάς, οἵτινες ὄχι μόνον τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ ἀντέγραψαν, ἀλλὰ καὶ τὰς διαφόρους μερφάς τῶν ποιημάτων αὐτοῦ ἔθεσαν ὡς βάσιν τῆς ποιήσεως αὐτῶν. Ὁ Εἰρμὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἡχ. πλ. β' ᾠδ. γ') ἀρχεται δι' ὄκτασυλλάβου

οὐκ ἔστιν ἅγιος ὡς σὺ
καὶ κατ' αὐτὸν τόσοι ἄλλοι

Θεὸν σταυρούμενον σαρκὶ
τοῦ θεοῦ τόκου σου ἀγνή
ἢ μόνη οὐσα ἀγαθὴ
καὶ ἐγενήθη ὁ Χριστὸς
ἐνθα ὀδεύει ὁ ἀστὴρ
τὸ ὑπὲρ φύσιν θεωρῶν
τὸν ἐπὶ πόκον ὑετόν

καὶ ἀπειράριθμοι ἄλλοι ὄκτασύλλαβοι ἐγκατεσπασμένοι εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα. Εἶναι ἀληθές ὅτι συνεχῆ ποιήματα εἰς ὄκτασυλλάβους στίχους διὰ τὴν μονοτονίαν δὲν ὑπεισήληθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἔχουμεν ὁμοίως τοῦ τοιοῦτου εἶδους ποιήματα εἰς στίχους συνεχεῖς δεκαπεντασυλλάβους ψαλλόμενα ἐκτός τῆς ἐκκλησίας· ὁ Λαυριωτικὸς κῶδ. Α 164 περιέσωσεν ἰκανὰ τοιαῦτα. Εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὁ μαῖστωρ Κουκουζέλης ἐποίησε καὶ ἐμελοποίησε τὸ παρὸν δεκαπεντασύλλαβον

Κατὰ τὴν ἀσματίζουσαν τοῦ Σολομώντος λύραν
ἦν ἀνεκρούσατο σαφῶς Πνεύματος θεοῦ πλήκτρον
ὁ Λόγος ὁ παντέλειος ἐκκενωθεὶς ἀρρήτως

μύρον ἐκλήθη κενωθὲν καὶ σύμπασαν τὴν κτίσιν

ὁ ὁσμῆς εὐώδους καὶ τερπνῆς ἐνέπλησεν ἐνθέως.

ἀλλὰ καὶ σὺ μάρτυς Χριστοῦ χριστομιμήτως λόγχαῖς
τὴν σὺν πλευρὰν ἐκκεντηθεὶς κρουνοὺς ἐκβλύζεις μύρων
καὶ φερωνύμως κέκλησαι μυροβλυτῶν ἀκρότης.

Παρόμοιον εἰς ἡχὸν δ' καὶ δεκαπεντασύλλαβον ἐποίησε καὶ ὁ Χρυσόφης εἰς τὸν αὐτὸν ἅγ. Δημήτριον.

Τὸν στρατιώτην τὸν λαμπρὸν τοῦ πάντων βασιλέως
τὸν ἀθλητὴν τὸν θαυμαστὸν τὸ κλέος τῶν μαρτύρων

1. Emercau, St Ephrem le Syrien σ. 56

τὸ ἄνθος τὸ τερπνότατον καὶ κατηγλασμένον
τὸ ῥόδον τὸ μυρίπνον τὴν θρύσιν λέγω μύρου

- 5 τὴν καλλονὴν τῶν ἀθλητῶν ἀπάντων κορωνίδα
τὴν δόξαν καὶ τὸ καύχημα τῶν χριστωνύμων πάντων
Δημήτριον τὸν ἐνδοξον ὑμνήσωμεν συμφώνως
καὶ μακαρίσωμεν αὐτὸν ὡς πρεσβευτὴν τοῦ λόγου.
10 πρεσβεύει γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν ἀπαύστως τῷ δεσποτῇ
καὶ βασιλεῖ τῶν οὐρανῶν δοῦναι πταισμάτων λύσιν
καὶ φωτισμὸν καὶ ἰασμὸν ψυχῶν τε καὶ σωμάτων.

Δύο ἄλλα ὁμοία ἐπιγραφόμενα «Πεντηκροστάρια» εὑρηγται εἰς τὸν αὐ-
τὸν Λαυριωτικὸν Κώδ. (Α164) εἰς τιμὴν τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ.
τὸ πρῶτον ποίημα τοῦ Μαΐστορος (τοῦ Κουκουξέλη)

- Ἄρχων δυνάμειος Θεοῦ στρατάρχα τῶν ἀγγέλων
σύντριψον ἔθνη καὶ λαοὺς βαρβάρων πολεμίων
ὡς μυριάδας ὄλεσας ποτὲ τῶν Ἀσσυρίων.
καὶ πάλιν ἐν πολέμοις δὲ ἡμῶν τῶν ἱκετῶν σου
5 τῶν σὲ τιμώντων εὐσεβῶς πρόμαχος προπορευοῦ
τοὺς δὲ τοῦ στέφους ἀρχηγοὺς τοὺς ἐκ Θεοῦ στεφθέντας
δευτέρους τε μετὰ Μωσῆν θεράποντος Κυρίου
τοὺς φιλοχρίστους ἀνακτας ἐνίσχυσον εἰς τέλος
κραταίωσον τοὺς βασιλεῖς τοὺς δυσσεβεῖς ἐν πέδαις
10 καὶ τοὺς τυράννους σιδηραῖς [δέσον] ἐν χειροπέδαις.
τοὺς ὀρθοδόξους ἀνακτας τοὺς ἐκ Θεοῦ στεφθέντας
τοὺς σὲ τιμώντας εὐσεβῶς ἐνίσχυσον εἰς τέλος
ὡς ἂν ἡμεῖς ἐπὶ ταῖς σαῖς θαρροῦντες συμμαχίαις
πανηγυρίζωμεν αἰεὶ καὶ μεγαλύνωμέν σε.

Τὸ δὲ δευτερον εἰς ἡχον δ' ποίημα τοῦ Σταχίτζη, τὸ δὲ μέλος τοῦ
Μαΐστορος

- Πέτρα πηγάζει ποταμοὺς Ἰσραηλίταις πάλαι
πέτρα καὶ νῦν τοὺς ποταμοὺς θυθίζει καινοτρόπως.
ἐκεῖ Μωσῆς τερατουργός, ἐ Μιχαήλ ἐνθάδε
πλήττει χειρὶ τῇ σθεναρᾷ τῶν ἀλαστόρων στίφη
5 καὶ ρήγνυσιν ἀσώματος τὸ σῶμα τὸ τῆς πέτρας
καὶ χώνην φαίνει ποταμὸν θυθίζουσαν τὸ νάμα
καὶ περισώζει τέμενος σὺν ἰαμάτων ρείθροις.
ὕμνοῦμέν σου πρωτάγγελε τοὺς τῶν θαυμάτων τρόπους.

Βεβαίως τὰ τοιαῦτα ποιήματα δὲν ἦσαν εἰς ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν
προωρισμένα, ἐφάλλοντο κατ' ἰδίαν, ἢ κατὰ τὴν ὄραν τῆς διανομῆς τοῦ
ἀντιδώρου, ἢ κατὰ γινομένην λιτανείαν, ὡς πάντως ἐν παρομοίᾳ τινι
περιστάσει ἐφάλλετο καὶ τὸ ἀνωτέρω τοῦ Νήφωνος ποίημα. Ἀνεξαρ-
τήτως τῆς καλῆς ἢ μετρίας αὐτοῦ μουσικῆς ἀξίας, τὸ ἐν λόγῳ ποίημα
οὐδὲν ἔχει τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ μετρικῆς ἀπόψεως οὐδὲ νεωτερισμὸς δύ-
ναται νὰ λογισθῇ εἰς τὴν Βυζαντινὴν μετρικὴν εἶναι σύνηθες ὀκτασύλ-
λαβον στιχοῦργημα εἰς τὸ ὁποῖον ἀδίκως καὶ ἀσκόπως ἐδόθη τόση προ-
σοχὴ καὶ ἀξία.

† Ο ΠΡ. ΛΕΟΝΤΟΠΟΛΕΩΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ

Karl Adam, Das Wesen des Katholizismus. Μετάφρασις γαλλικὴ ἐκ τῆς ε' γερμανικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ E. Ricard. Σελ. 307. B. Crasset, Paris 1931.

Ἐο συγγραφεὺς τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου αἰδεσιμώτατος K. Adam, καθηγητῆς τῆς συστηματικῆς θεολογίας ἐν τῇ ῥωμαιοκαθολικῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης, εἰς ὃν ὀφείλεται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ μιὰ λαμπρὰ μονογραφία περὶ τῆς «πνευματικῆς ἐξελιξεως τοῦ ἁγ. Αὐγουστίνου», ἔτι δὲ καὶ τρία περισοῦδαστα ἔργα περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου, τυγχάνει εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ῥωμαιοκαθολικῶν θεολόγων τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς. Πολλὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ τὸ παρόν, οὐ μόνον γερμανιστὶ ἔχρουν ἐπανελημμένως ἐκδοθῆ, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφόρους ξένας γλώσσας ἔχουσι μεταφρασθῆ, καὶ δὴ γαλλιστὶ, ἀγγλιστὶ, ἰταλιστὶ καὶ ἑλλανδιστὶ. Διακρίνει αὐτὰ ἀδρότης διανοημάτων ἐν συνδυασμῷ μετὰ σαφηνείας περὶ τὴν ἐκθεσιν, ἐπιστημονικῇ ἐμβρίθειᾳ ἐν συνδυασμῷ μετὰ χαρίεντος ὕφους καὶ ἀγάπῃ καὶ εὐλάβειᾳ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ συγγραφέως, ἐν συνδυασμῷ μετὰ εἰλικρινείας καὶ ἡρεμίας καὶ ἀξιοπρεπείας χριστιανικῆς.

Ἐν τῷ προκειμένῳ βιβλίῳ, οὗ τὸν τίτλον προσφωθῶς ὁ Γάλλος μεταφράστης ἀπέδωκε διὰ τοῦ «*le vrai visage du Catholicisme*», ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς «οὐσίας τοῦ Καθολικισμοῦ». Τὸ ζήτημα δὲ τοῦτο εἶναι τόσον φλέγον σήμερον, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν εἰς αὐτὸ ἀναφερομένων νεωτάτων καθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν ἔτι μονογραφιῶν, καὶ ὁ σύγχρονος Καθολικισμὸς εἶναι (ἂς τὸ ὁμολογήσωμεν εἰλικρινῶς) τόσον ἑλλιπῶς γνωστὸς παρ' ἡμῖν, ὥστε νὰ μὴ διστάζω νὰ θεωρῶ καθῆκόν μου, ὅπως παράσχω ἐνταῦθα σύντομον ἀνάλυσιν ἐνὸς ἔργου θεωρουμένου ὡς κλασικοῦ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος. Εἶπον, ὅτι ὁ σύγχρονος Καθολικισμὸς εἶναι ἑλλιπῶς γνωστὸς παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ δὲν τυγχάνει ἐπαρκῶς γνωστὸς οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ προτεσταντικῇ Γερμανίᾳ. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν πλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης ἀπέβλεπεν ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ παρόντος ἔργου, οὗ τὴν χάσιν ἀπετέλεσαν ἐπιστημονικαὶ αὐτοῦ διαλέξεις δοθεῖσαι μετὰ μεγάλῃς ἐπιτυχίας πρὸ 12 ἐτῶν ἐνώπιον ἀκρατηρίου ἀναμείκτου ἀπὸ ἐπόψεως θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀρκούντως ἀνεπτυγμένου.

Σύγκειται δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ 11 κεφαλαίων, ἐν οἷς ὁ σ. προσπαθεῖ ἀριστοτεχνικῶς νὰ σκιαγραφήσῃ τὴν ἀληθινὴν κατ' αὐτόν (θὰ ἐλέγομεν τὴν ἰδανικὴν) ὄψιν τοῦ Καθολικισμοῦ, νὰ διατυπώσῃ τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς καὶ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν τοῦ Καθολικισμοῦ. Ἐν μὲν τῇ **εἰσαγωγῇ** (σ. 13—26) ὁ σ. ἀφ' ἐνὸς ἐξαιρεῖ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς καθαρῶς ἱστορικῆς μελέτης τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ ἀναδεικνύει τὴν ἀνάγκην τῆς διεισδύσεως εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πρὸς διακρίβωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς καθολικῆς συνειδήσεως, ἥτις μόνον ὑπὸ καθολικοῦ ἐρευνητοῦ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, ἀφ' ἑτέρου δ' ἀσχολεῖται περὶ τὸ φαινόμενον τῆς ἀσχομένης ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ κόσμου γοητείας τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τῆς συναφοῦς πρὸς ταύτην ἐπιθυμίας πολλῶν, ὅπως γνωρίσωσιν αὐτόν, πρὸς ἣν ἐπιθυμίαν ἀνταποκρίνεται καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος βιβλίου. — Ἐν δὲ τῷ Α' κεφαλαίῳ

(σ. 27—47), ὅπερ ἐπιγράφεται «**ὁ Χριστὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ**», ὁμιλεῖ περὶ τοῦ κεντρικοῦ ῥόλου τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣς ἀποτελεῖ οὗτος τὴν ψυχὴν καὶ τὸ ἐγὼ, ῥόλου ἐκφαινομένου ἐν τῷ δόγματι, τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ λατρείᾳ αὐτῆς, καὶ περὶ τῆς εἰδικῆς μορφῆς, ὅφ' ἦν ἐμφανίζεται ἡ ὑπερφυσικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, δηλ. ἐν τοῖς μυστηρίοις, ἐν τῇ διδακτικῇ ἐξουσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ ποιμαντορίᾳ αὐτῆς. — Ἐν τῷ Β' κ ε φ. (48—66) ὁ λόγος εἶναι «**περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς σώματος τοῦ Χριστοῦ**». Ἡ Ἐκκλησία ὡς σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ ὄρατὸν ὄργανισμὸν, κοινότητα, ἐνότητα ὀργανικὴν ἐν τῇ πληθού. Ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πραγματοποιεῖται ἐν τῷ ἐνιαίῳ ὀργανισμῷ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐνότητος τῆς ὁποίας τὴν ὄρατὴν ἐκφρασίαν ἀποτελεῖ ὁ πάπας, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ ἐπίσκοπος. Ὅταν ὁ πιστὸς καθολικὸς ἀσπάζεται εὐλαβῶς τὴν χεῖρα τοῦ πάπα, ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι ἐναγκαλιζέται πάντας τοὺς ἀδελφούς, οἵτινες ἐνοῦνται ἐν τῷ πάπᾳ. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ πάπας διδάσκει, ἐνεργεῖ, ἀγωνίζεται, πάσχει ἐν ὀνόματι τῆς ἐνότητος καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ὁλότητος. Ἀνάλογον δὲ τι πρὸς τὸν πάπαν εἶναι καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ. Ἄρα πρὸς τὴν τοιαύτην περὶ πάπα καὶ ἐπισκόπου ῥωμαιοκαθολικὴν ἀντίληψιν δὲν ἀντιλέγει, ἀλλ' εὐρίσκεται ἐν πλήρει συμφωνίᾳ, κατὰ τὸν σ., ἡ ῥήτρα τοῦ Χριστοῦ παρὰ Μάρκω ι' 42 «οἰδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κλπ... Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι κλπ.», διότι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ οὐδεμίαν θέσιν ἔχουσιν ὁ δεσποτισμὸς καὶ ἡ προσωποπαγῆς ἐξουσία. — Ἐν τῷ Γ' κ ε φ. ἐπιγραφομένῳ «**πρὸς τὸν Χριστὸν διὰ τῆς Ἐκκλησίας**» (σ. 67—87) ὀρμώμενος ἐκ τοῦ ὅτι τρία εἶναι τὰ θεμελιώδη σημεῖα τῆς καθολικῆς πίστεως, ὁ Θεός, ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία, δεικνύει πῶς ὁ πιστὸς φθάνει εἰς αὐτόν, ἤτοι εἰς μὲν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ, εἰς δὲ τὸν Χριστὸν διὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ προπαρασκευαστικῶς μὲν διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ζωῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, πλήρως δὲ διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς θ. χάριτος. — Ἐν τῷ Δ' κ ε φ. ὁμιλεῖ «**περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ**» (88—112), ἀποδεικνύων ἐπὶ τῇ θάσει τῶν εὐαγγελικῶν πηγῶν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι δημιουργημα τοῦ διὰ τῆς βοηθείας τῶν πιστῶν ὁπαδῶν τοῦ ὑπερψωθέντος Χριστοῦ, ὡς θέλει ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ. — Ἐν τῷ Ε' κ ε φ. ἐπιγραφομένῳ «**ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Πέτρος**» (113—130) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ἀφ' ἐνός μὲν τὴν μεταξὺ τῶν δώδεκα ἀποστόλων ὑπεροχὴν τοῦ Πέτρου, τῇ βοήθειᾳ τῆς τε ἱστορίας τῆς πρώτης ἐκκλησίας καὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Παύλου, καὶ πρὸ πάντων τῆς τοῦ Κυρίου («**Σὺ εἶ Πέτρος**»), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ Πέτρου κληρονόμησιν τῆς ἐξουσίας καὶ ὑπεροχῆς αὐτοῦ. — Ἐν τῷ ς' κ ε φ. ὁ λόγος εἶναι «**περὶ τῆς κοινωνίας τῶν ἁγίων**» (131—184). Ἡ Ἐκκλησία, ἣν δὲν ἀποτελοῦσι μόνον ἡ ἱεραρχία, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ μέλη αὐτῆς, διακρίνεται εἰς ἐκκλησίαν στρατευομένην (ἐπὶ τῆς γῆς), πάσχουσαν (ἐν τῷ πουργατορίῳ) καὶ θριαμβεύουσαν ἐν οὐρανοῖς. Μεταξὺ τῆς στρατευομένης, πασχούσης καὶ θριαμβευού-

σης ἑκκλησίας ὑπάρχει στενὴ ἐπικοινωνία, ὡς ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς στρατευομένης πρὸς ἄλληλα ἐπικοινωνία, ἐκδηλουμένη ἔν τε τῇ ἱερωσύνῃ τοῦ Χριστοῦ (ἥτις διακρίνεται εἰς ἱερωσύνην καθ' ἑαυτὴν καὶ ἱερωσύνην τῶν ἀπλῶν πιστῶν) ἔν τε τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ζωῇ τῶν πιστῶν, καὶ μάλιστα ἔν τῃ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ. Ἐν τῷ Ζ' κε φ. ὁ σ. ἀναπτύσσει τὴν ἔννοιαν «τῆς καθολικότητος» (185—205). Ἡ Ἐκκλησία εἶναι οἰκοθεν διεθνῆς ἢ μᾶλλον «ὑπερεθνῆς» (supranationale), ἔστω καὶ ἐὰν παρέσχεν ἐνίοτε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι θεραπευτῆς τούτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τοῦ βασιλέως. Ἡ δ' ἐξωτερικὴ αὕτη καθολικότης ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς καθολικότητα ἐκδηλουμένην διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς πλήρους ἀποδοχῆς τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἀφ' ἐνός καὶ τῆς πλήρους ἀποδοχῆς καὶ ἀντιλήψεως ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀφ' ἑτέρου. Τὸ σύνθημα τοῦ Καθολικισμοῦ, λέγει, εἶναι ἡ ῥήτρα τοῦ Παύλου «τοῖς πᾶσι γεγόνα τὰ πάντα ἵνα πάντως τίνας σώσω».—Τὸ Η' κε φ. ἐπιγράφεται «ἔξω τῆς Ἐκκλησίας οὐδεμία σωτηρία» (206—227), ἔνθα ὁ σ. ἀναπτύσσει τὴν ἔννοιαν τῆς ῥήτρας ταύτης τοῦ Ἀγ. Κυπριανοῦ, ἀποκρυσταλλοῦσης τὴν παναρχαίαν χριστιανικὴν παράδοσιν, καὶ ἐξαιρεῖ τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς πρὸς προστασίαν αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἀδύνατον, λέγει, νὰ ἀναγνωρίσῃ ἄλλην Ἐκκλησίαν ὡς πραγματικὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ἀναγνώρισιν δευτέρου Χριστοῦ ἢ ἀπάρνησιν ἑαυτῆς. Ἡ ῥήτρα ὁμῶς αὕτη δὲν ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας ἄτομα, ἀλλ' εἰς τὰς μὴ καθολικὰς ἢ ἀντικαθολικὰς θρησκευτικὰς κοινωσίας. Προκειμένων δ' ἔτι καὶ περὶ αὐτῶν τῶν μὴ καθολικῶν θρησκευτικῶν κοινωσιῶν, ἡ ῥήτρα αὕτη δὲν σημαίνει καταδικῆν ἀνεπιφύλακτον αὐτῶν, ὡς ἄλλως τε ἀποδεικνύει καὶ ἡ ὑπὸ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀναγνώρισις τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν χειροτονιῶν τῶν σχισματικῶν. Καὶ ἔτι περαιτέρω ὁ σ. ἀναγνωρίζει τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως εὐσεβείας καὶ ἀγιότητος καὶ παρὰ τοῖς μὴ καθολικοῖς καὶ αὐτοῖς τοῖς προτεστάνταις καὶ ἀναφέρει παραδείγματα ἐκ τῆς ῥωσικῆς Ἐκκλησίας. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ, κατὰ τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ δὲν περιορίζει τὴν ἐνέργειάν της ἐν ταῖς χριστιανικαῖς Ἐκκλησίαις, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ ἔξω αὐτῶν, οἷον παρ' Ἰουδαίους, Ἰάπωνσι, Μωαμεθανοῖς κλπ, καὶ ἐπιδρᾷ διὰ τοῦ λεγομένου «βαπτίσματος τῆς ἐπιθυμίας». Ἀκολούθως πειρᾶται νὰ δικαιολογήσῃ τοὺς κατὰ τῶν αἰρετικῶν διωγμοὺς κατὰ τὸν μεσαίωνα, οἷτινες, λέγει, δὲν πρέπει νὰ ποδοθῶσιν εἰς τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, ἀλλ' ἐξηγουῦνται ἐκ τῶν πολιτικῶν ἡθῶν καὶ ἐκ τῆς νοοτροπίας τοῦ μεσαίωonos. Ἄλλως τε, λέγει, οἱ κατὰ τῶν αἰρετικῶν διωγμοί, ὧν τὸ δίκαιον ἀνεγνώριζε καὶ αὐτὸς ὁ Λούθηρος, ἀπαγορεύονται ἐν τῷ συγχρόνῳ κανονικῷ δικαίῳ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ καλῆ τῇ πίστει αἰρετικοῦ δυναμένου νὰ μετέχη τῆς ψυχῆς τῆς Ἐκκλησίας.—Ἐν τῷ Θ' κε φ. ὁ σ. ὀμιλεῖ «περὶ τῆς ἀγιοσιτικῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν μυστηρίων» (228—248). Ἡ δικαίωσις καὶ ὁ ἀγιασμὸς ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς ἐλευθέρως συνεργίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς θείας χάριτος, ἥτις

μεταδίδεται εἰς τοὺς πιστοὺς διὰ τῶν μυστηρίων, καὶ ἥς τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν αἰσθάνεται τις ἐν τῇ θεῖᾳ εὐχαριστίᾳ καὶ τῇ ἐξομολογήσει. — Ἐν τῷ Ι' κε φ. ἀναπτύσσεται καὶ ἐξαίρεται «*ἡ παιδαγωγικὴ δρᾶσις τῆς Ἐκκλησίας*» (249—268), ἣτις συμπληροῖ τὴν ἁγιαστικὴν ἐνέργειαν αὐτῆς καὶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἔπως καθοδηγήῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν Θεόν. Ἡ δρᾶσις αὕτη εἶναι ἀποτελεσματικὴ κατὰ πρῶτον λόγον ἕνεκεν τῆς θείας αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ σ. ἀσχολεῖται καὶ περὶ τὸ σπουδαιότατον πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἀτομικὴν συνείδησιν. Ἡ Ἐκκλησία, λέγει, ἔχουσα τὴν συνείδησιν ὅτι εἶναι ὁ ἀλάθητος κήρυξ τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας καὶ τὸ μοναδικὸν ἴδρυμα τὸ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἰδρυθέν πρὸς μετάδοσιν τῆς σωτηριώδους χάριτος εἰς τοὺς ἀνθρώπους, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνεχθῇ, ἵνα οἱ πιστοὶ εὐρίσκωνται ἐν τῇ αὐτῇ ψυχικῇ καταστάσει, ἐν ἣ καὶ οἱ ἄπιστοι, δηλ. νὰ ἀρνῶνται θεμελιώδεις χριστιανικὰς ἀληθείας. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀξιῶι τυφλὴν πίστιν, ἀλλ' ἀναγνωρίζει εἰς τὸν καθολικὸν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον, ὅπως φροντίζῃ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων του περὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεώς του, ἐν ἣ προσπαθεῖ θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ παλαίσῃ, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἕως οὗ τύχῃ τῆς εὐσπλαχνίας αὐτοῦ, μόνῃς ἰκανῆς νὰ βοηθήσῃ αὐτόν. Ὅταν δ' ὁμως, λέγει, μία ψυχὴ ἀποκλείῃ τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν τῆς θείας χάριτος καὶ ἐνσυνειδήτως παραδίδῃ ἑαυτὴν εἰς τὸν ἀποπλανητικὸν ὑποκειμενικισμόν, τότε θαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀπομακρυνομένη τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην, ἵνα εἶναι εἰλικρινῆς καὶ πρὸς ἑαυτὴν, νὰ ἐξέλθῃ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία δὲν υποδουλοῖ τὰς συνειδήσεις, ἀλλ' ἀξιῶι τὴν ἐλευθέραν πρὸς αὐτὴν ἀφοσίωσιν. ἀφοσίωσιν οὐχὶ ἐξωτερικὴν, ἀλλ' ἐσωτερικὴν. Ὅταν δὲ μία ψυχὴ ἀρνῆται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοιαύτην ἀφοσίωσιν, τότε ἐγκαταλείπεται ὑπ' αὐτῆς εἰς τὴν θεῖαν εὐσπλαχνίαν. Ἄρα δὲν ἐκδιάζει ἡ Ἐκκλησία τὰς συνειδήσεις, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐκδίασμόν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ ἀξίωσις ἐκείνων, οἵτινες θέλουσι νὰ παραμένωσιν ἐν αὐτῇ καίπερ ἀποβαλόντες τὴν πίστιν αὐτῆς. Ἄλλος λόγος τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ υπερβατικὸς χαρακτήρ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ὅστις ἐμπνέει εἰς τὸν καθολικὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν σχετικὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ πνεῦμα τῆς καλῶς νοουμένης ἀσκήσεως, τῆς ἀσκήσεως ἣτις δὲν ἀποτελεῖ σκοπὸν, ἀλλὰ μέσον πρὸς ἠθικὴν τελείωσιν. Τὸ δὲ ἰδανικόν, πρὸς ὃ κατατείνει ἡ παιδαγωγικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐνέργεια, εἶναι ὁ ἀνθρωπὸς ὁ ἔμπλεως ἀκραιφνοῦς ἀγάπης.

Τέλος ἐν τῷ σπουδαιότατῳ ΙΑ' κε φ. (269—293) ὁ σ. πραγματεύεται «*περὶ τῆς πάλης μεταξὺ ἰδανικοῦ καὶ πραγματικότητος*». Βεβαίως, λέγει, μεταξὺ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ θεοθελήτου Καθολικισμοῦ, οὗ ὑποτύπωσιν ἐπιλοσιμῆθη νὰ παράσχη ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ τοῦ Καθολικισμοῦ τῆς πραγματικότητος ὑπάρχει ἀπόστασις. Ἀλλὰ μήπως, λέγει, ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη ἀτελειῶν αὐτὴ ἡ πρώτη Ἐκκλησία; Ὁ πρῶτος λόγος τῆς τοιαύτης ἀσυμφωνίας μεταξὺ ἰδανικοῦ καὶ πραγμα-

τικότητος ἀναζητητέος ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ὡς ἀπολύτου ρυθμιστοῦ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀποκαλύψεως μὴ τελείως καταληπτῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐνεκεν τῆς ἀτελείας τῶν ἀνθρωπίνων ὀργάνων τῆς μεταδόσεως αὐτῆς, ὑποκειμένων εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν περιορισμῶν τῆς ἐποχῆς καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας προσωπικότητος αὐτῶν. Ἐντεῦθεν τὰ ἀξιοθρήνητα φαινόμενα τὰ παρατηρούμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας (ἰερὰ ἐξέτασις, δίκαια μάζων, διαφθορὰ in capite et in membris) καὶ ἀποτελοῦντα πληγὰς χαινούσας καὶ ἀθεραπεύτους ἐν τῷ μυστικῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, ὑπενθυμιζούσας δὲ τὰς πληγὰς τοῦ Θεανθρώπου. Ἡ θεία ἀποκάλυψις συμμερίζεται τὰς τύχας τοῦ ἑαυτὸν κενώσαντος καὶ μορφήν δούλου λαβόντος Θεοῦ Λόγου. Ἐτέρα δὲ κυρία πηγὴ τῆς ἀσυμφωνίας μεταξὺ ἰδανικοῦ καὶ πραγματικότητος ἐγκείται ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ τοῦ Καθολικισμοῦ, ἐκδηλουμένη κατὰ πρῶτον λόγον ὡς σύγκρουσις μεταξὺ αὐθεντίας καὶ ἐλευθερίας. Ἡ Ἐκκλησία δὲν διάκειται ἐχθρικῶς πρὸς τὴν ἀληθῶς κριτικὴν μέθοδον καὶ ἥκιστα πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς, ἣς τὰ δίκαια ἀναγνωρίζει ἢ τε ἐγκύκλιος «Pascendi» καὶ ὁ ἀντιμοδερνιστικὸς ἔρκος, ὅφ' ὧν καταδικάζεται μόνον ἡ ἀξίωσις τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ὑπερφυσικῆς πίστεως ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς εἰρημένης μεθόδου, ἄρα καὶ τῆς θύραθεν ἐπιστήμης. Ἡ Ἐκκλησία παρεμβαίνει διὰ τῶν παπικῶν σχετικῶν ἐπιτροπειῶν ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως τότε μόνον, ὅταν βλέπῃ ἐπαπειλούμενον αὐτὸν τὸν ζωτικὸν πυρῆνα τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Καὶ ἐπιστὸς καθολικὸς εὐλαβεῖται μὲν τὰς ἀποφάσεις τῶν εἰρημένων ἐπιτροπειῶν, ἀν καὶ γνωρίζει ὅτι αὐταί, καὶ ἐὰν εἴτι ἔχωσι ἐγκριθῆ ὑπὸ τοῦ πάπα, δὲν εἶναι ἀλάθητοι, ἀλλ' ἔχωσι προσωρινὸν χαρακτήρα, χωρὶς δ' ὅμως νὰ παύσῃ προπαρασκευάζων διὰ νέων βαθυτέρων μελετῶν τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ ἐπιμάχου ζητηματος. Ἡ εἰρημένη ἀσυμφωνία μεταξὺ ἰδανικοῦ καὶ πραγματικότητος ἐκδηλοῦται κατὰ δεῦτερον λόγον καὶ ὡς **σύγκρουσις μεταξὺ τῶν ἀξιώσεων τῆς δόξης πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς προσωπικότητος**, κατὰ τρίτον λόγον ὡς **σύγκρουσις μεταξὺ ζωῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας**. Ἡ τελευταία αὕτη σύγκρουσις παρατηρεῖται καὶ διασαφεῖται μάλιστα ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀγίου Φραγκίσκου τοῦ ἐξ Ἀσσιζίου. Ἐν τῇ συνεργασίᾳ ὁμοῦς ζωῆς εὐσεβείας καὶ ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας ἐγκείται τὸ μυστικὸν τῆς κινήσεως τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ δὲ πλήρης διευθέτησις πασῶν τούτων τῶν συγκρούσεων τούτων εὐρίσκειται ἐν τῇ καθολικῇ ἐσχολογίᾳ, ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ στεφάνου στρατευομένη Ἐκκλησία εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀτελής, τῆς θείας ἀγαθότητος ἀνεχομένης τὰς ἀτελείας αὐτῆς, ἀλλ' ὅμως δὲν παύεται αὕτη ἐκπληρούσα βαθμῆδόν καὶ κατ' ὀλίγον τὸν προορισμὸν τῆς καὶ ὕλαι· Ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς». Εἰς τὴν ἐπιτέλειον δὲ τοῦ ὕψηλου αὐτῆς προορισμοῦ καθῆκον ἔχουσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτὴν διὰ τε τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ βίου αὐτῶν καὶ οἱ πιστοί, δι' οὓς ἡ Ἐκκλησία, παρὰ τὰς ἀνθρωπίνους ἀτελείας αὐτῆς, παραμένει πάντοτε ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀγιότη-

τος, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν παύεται οὐσα ἢ φιλόστοργος καὶ εὐεργετικὴ μήτηρ αὐτῶν.

Τοιοῦτο τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑπερόχου τούτου ἔργου τοῦ σοφοῦ τῆς Τυβίγγης θεολόγου, εἰς ὃ ἰδιάζουσαν προσίδει ἀξίαν καὶ ἡ φιλολογικὴ αὐτοῦ μορφή. Βεβαίως ὑπάρχουσι ἐν αὐτῷ οὐκ ὀλίγα σημεῖα, ἐν οἷς εἶναι δύσκολον, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀδύνατον νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὸν συγγραφέα ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος. Πρόκειται περὶ τῶν σημείων ἐκείνων, ἐν οἷς ἔγκεινται αἱ θεμελιώδεις διαφοραὶ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς ὀρθόδοξου καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰς τὴν συζήτησιν τῶν ὁποίων δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ εἰσέλθωμεν. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ παρατηρήσωμεν, οὐχὶ ἄνευ λύπης, ὅτι ὁ σοφὸς συγγραφεὺς δὲ γινώσκει καλῶς τὰ τῆς ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας καὶ ἰδιαιτέρως ἄγνοεὶ τὴν μετὰ τὸ σχίσμα ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν μὲ τὸ νέφος τῶν μαρτύρων τῆς καὶ ἐν γένει μὲ τὴν θαυμαστὴν ζωτικότητα, ἣν ἐπέδειξε μάλιστα κατὰ τὴν τετρακοσιετῆ πρὸς περίοδον τῆς τουρκικῆς δουλείας. "Ἄς ἐπιτρέψῃ δ' εἰς ἡμᾶς νὰ σημειώσωμεν καὶ ποιᾶν τινα ἀντίφασιν, εἰς ἣν περιπίπτει οὗτος, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναγνωρίζων, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διετήρησε τὸ μέγιστον μέρος τῆς κληρονομίας τοῦ πρωτογόνου καθολικισμοῦ καὶ ἀπέδειξε καὶ ἀναδεικνύει: μεγάλας φυσιογνωμίας ἀγίων (κυρίως ἡ ῥωμαϊκὴ κατ' αὐτόν), ἀφ' ἑτέρου δὲ καταμεμψόμενος αὐτήν, ὅτι εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὴν νεκρὰν κατ' αὐτὸν παράδοσιν τῶν πρώτων πατέρων καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, ὅπερ μᾶλλον ἀποτελεῖ τίτλον τιμῆς αὐτῆς.

Παρὰ πᾶσαν δ' ὁμως διαφωνίαν πρὸς τὸν σοφὸν συγγραφέα, ὀφείλομεν νὰ ἀναδείξωμεν τὴν ἐπιστημονικὴν ἐμβριθείαν καὶ τὴν εὐστροφίαν, μεθ' ἧς ἀναπτύσσει τὰ ζητήματα καὶ νὰ ἐκφράσωμεν τὸν θαυμασμόν ἡμῶν διὰ τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν παρρησίαν, μεθ' ἧς ἐν τῇ ἀκραίῳ ἀγάπῃ, πρὸς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἐμίλει οὗτος περὶ τοῦ κακοῦ παρελθόντος καὶ τῶν ἀτελειῶν αὐτῆς, ἅμα δὲ καὶ διὰ τὴν διαλλακτικότητά καὶ τὴν λεπτότητα, μεθ' ἧς ἐκφράζεται συνήθως περὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν. Καὶ ὁμως δυνατώτερον χρωστέον καὶ εὐγλωττότερον κήρυκα ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν ταύτην προσωπικότητα, ἧς ἡ σφραγὶς εἶναι θαθέως ἐγκεχαραγμένη ἐν τῷ μετὰ χεῖρας διβλίῳ, δὲν θὰ ἦτο εὐκολον νὰ εὕρῃ ὁ Καθολικισμὸς. Εὐχόμεθα δὲ νὰ πολλαπλασιασθῶσιν οἱ ὑπὸ τοιοῦτου πνεύματος ἐμφορούμενοι θεολόγοι ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτιτες ἀναμφιβόλως θὰ διευκολύνωσι τὸ ἔργον τῆς προσεγγίσεως καὶ συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν ἐκκλησιῶν. Ἐἴθε νὰ εὕρεθῶσι καὶ ὀρθόδοξοι θεολόγοι, οἵτινες μετὰ τσαύτης δυνάμεως θὰ ὑποτυπώσωσι τὴν οὐσίαν τῆς Ὀρθοδοξίας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, in Verbindung mit herausgegeben von Gerhard Kittel. W. Kohlhammer. Stuttgart.

Συμπληρωθένος ἦδη τοῦ Β τόμου τοῦ μνημειώδους τούτου λεξικοῦ, ὅπερ συντάσσεται ὑπὸ τῶν ὀνομαστοτέρων ἀντιπροσώπων τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης τῆς Παλ. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ περιποιεῖ πράγματι

τιμήν εἰς τὴν γερμανικὴν προτεσταντικὴν θεολογίαν, ἤρξατο ἤδη ἡ κυκλοφορία τῶν πρώτων τευχῶν τοῦ Γ' τόμου. Τὰ ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ δημοσιευόμενα ἄρθρα ἀποτελοῦσι τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς ἐπιστήμης, πολλὰ δὲ τούτων εἶναι πραγματικαὶ μονογραφίαι ἐξαντλοῦσαι ἀπὸ πάσης ἐπόψεως τὰ σχετικὰ θέματα. Ὡς τοιαῦται δύνανται, πρὸς τοὺς ἄλλοις, νὰ θεωρηθῶσι νὰ ἀφιερωμένα εἰς τὴν διευκρίνησιν τῶν θεολογικῶν ὄρων **γυνή, διαθήκη, ζωή**, ὅπερ μόνον καταλαμβάνει 50 ὄλας σελίδας μεγάλου σχήματος κλπ. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄρθρων τῶν δημοσιευμένων ἐν τοῖς πρώτοις τεύχεσι τοῦ Γ' τόμου, ἔστις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ γράμματος Θ, σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως τὰ ἄρθρα **Θαῦμα, Θεοσεβής** καὶ **Θεοσέβεια** τοῦ καθηγητοῦ G. Bertram, ἅτινα καὶ ἀναφέρμεν ὡς παράδειγμα παμμεροῦς καὶ ἐξαντλητικῆς τῶν ζητημάτων ἐρεύνης. Οὕτως ἐξετάζεται ἡ χρῆσις τῶν εἰρημένων λέξεων α') ἐν τῇ θύραθεν ἑλληνικῇ γραμματεῖα, β') ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἰουδαϊκῇ γραμματεῖα (Ο', Φίλων Ἰώσηπος), γ') ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ (Συνοπτικοί, Πράξεις, Ἰωάννης, Παῦλος, Καθολ. ἐπιστολαί, Ἀποκάλυψις) καὶ δ') ἐν τῇ παλαιοτάτῃ χριστιανικῇ γραμματεῖα. Καὶ ἐκ τοῦ προχείρου δὲ τούτου διαγράμματος, καθ' ὃ ἐξετάζονται κατὰ λεξικολογικὴν σειρὰν τὰ φιλολογικὰ καὶ θεολογικὰ ζητήματα τῆς Κ. Διαθήκης, θὰ ἀντιλαμβάνηται τις, ὅτι τὸ λεξικὸν τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλῶς λεξικὸν τῆς Κ. Δ., ἀλλὰ καὶ τῶν Ο' καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἰουδαϊκῆς γραμματείας, ὡς καὶ τῆς παλαιοτάτης χριστιανικῆς γραμματείας. Ἄρα ἀποτελεῖ τοῦτο πολυτιμώτατον καὶ ἀπαραίτητον βοήθημα οὐ μόνον παντὸς ἐρμηνευτοῦ τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατρολόγου καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καθόλου ἱστορικοῦ καὶ τοῦ φιλολόγου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

In unitate robur. Strasbourg 1935. Ἰπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐξεδόθη σειρὰ ἐνδιαφερουσῶν διαλέξεων, ἃς ἐποίησατο ἐν μὲν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Giessen γερμανιστὶ ὁ ἐν Montpellier καθηγητῆς τῆς θεολογίας H. Clavier· περὶ τῆς θρησκευτικῆς σκέψεως τοῦ A. Vinet» (σελ. 13—139), ἐν δὲ τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Montpellier ὁ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Giessen καθηγητῆς L. Cordier γαλλιστὶ «περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς εὐαγγελικῆς παιδαγωγικῆς» (σ. 145—222). Αἱ ἀξιόλογοι αὗται διατριβαὶ προλογίζονται ὑπὸ τοῦ D. Rambaud.

Π. Ι. Μ.

Zeitschrift für die alttestam. Wissenschaft. Ἐξεδόθη τὸ ὑπ' ἀριθ 2]3 τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ἀφιερωμένον εἰς τὸ ἐν Γουτίγγῃ συνεληθὸν πρὸ τινος συνέδριον τῶν Γερμανῶν ἐρευνητῶν τῆς Π. Διαθ., περιέχει ἄρθρα περὶ βαβυλωνιακῆς δημῶδους παραδόσεως περὶ τοῦ Ναβονίδου ἐν ταῖς διηγήσεσι τοῦ Δανιὴλ (W. von Soden), περὶ τοῦ ζητήματος ἀν ὑπῆρξε ἰσραηλιτικὸν ἔθνικὸν ἔπος (S. Mowinckel), περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δωδεκαπροφήτου (R. Wolfe), ἀρχαιολογικὰς παρατηρήσεις εἰς τὴν Π. Διαθ. (Dornseiff), Ἐπίκρισιον εἰς τὸν ψαλμὸν 47 (H. Ratschow), περὶ ἐπενδύτου καὶ ἐφῶδ. (H. Thiersch), βιβλιογραφικὸν δελτίον καὶ ἀνακοινώσεις.

Π. Ι. Μ.

Études théologiques et religieuses. Revue publiée par la faculté libre de Théologie protestante de Montpellier.

Ἐξεδόθη τὸ 1ον τεύχος τοῦ ἔτους 1936 περιέχον ἄρθρα περὶ τῆς ἀφυπνίσεως τοῦ Καλβινισμοῦ (H. Clavier), περὶ τῆς προσωπικότητος (Arnal), περὶ τοῦ Ebed—Jahve (Bruston) καὶ βιβλιογραφικὸν δελτίον.

P. I. M.

The Moslem World. A christian Quarterly Review of current events, literature and thought among Mohammedans. Editor M. Zwemmer.

Ἐξεδόθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 25 τεύχος τοῦ 1935 τοῦ περισπουδάστου τούτου περιοδικοῦ περιέχον ἄρθρα περὶ μυστικισμοῦ ἐν τῷ Ἰσλαμισμῷ καὶ τῷ Χριστιανισμῷ (D. Macdonald), περὶ μεταρρυθμίσεων ἐν τῷ Ἰρὰν (Jordan), περὶ τοῦ Ἰσλάμ ἐν Παλαιστίνῃ (Nielsen), περὶ Μαϊμωνίδου καὶ Ἰσλάμ (Gehman), περὶ τῶν ἐν Βουλγαρία Μουσουλμάνων (Wiles) κλπ.

P. I. M.

Θεοφίλου Βορέα Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ Διευθυντοῦ τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου, μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Ἀθήναι, 1935.—Ὁ ὑπερπεντακοσιοσέλιδος οὗτος τόμος εἶνε ὁ τρίτος τῆς σειρᾶς τῶν «Ἀκαδημεικῶν» τοῦ κ. Βορέα, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Ψυχολογίας. Μετὰ Εἰσαγωγὴν πραγματευομένην περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν, περὶ τῆς μεθόδου καὶ τῆς ἀξίας τῆς φιλοσοφίας καὶ περὶ τῆς κατὰ τοὺς διαφόρους φιλοσόφους διαιρέσεως αὐτῆς καὶ μετὰ τρία κεφάλαια, ἐν οἷς ὁ λόγος περὶ τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως—τὸ δυνατόν αὐτῆς, ἡ πηγὴ καὶ τὸ ἀντικείμενον—, ἔπεται τὸ κύριον περὶ τῆς Φιλοσοφίας ὑποκείμενον τῆς συγγραφῆς. Καὶ ἐν πρώτῳ μὲν μέρει ἐκτίθενται τὰ προβλήματα τῆς Γενικῆς καὶ Πρώτης Φιλοσοφίας, ἐν δευτέρῳ δὲ ὁ σ. πραγματεύεται τὰ τῆς Εἰδικῆς Φιλοσοφίας, ἧς τὸ μὲν πρῶτον τμήμα περιλαμβάνει τὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως, τὸ δὲ δεύτερον τὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος. Ὁ σ. ἠκολούθησε καὶ ἐν τῷ ἔργῳ του τούτων ἦν μέθοδον καὶ ἐν τοῖς προτέροις του Ἀκαδημεικοῖς ἐφήρμωνε: ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἐθάρρυνε τὴν βραχυτέταν χωρὶς νὰ ἀμεληθῇ ἡ σαφήνεια, ἐξετάζει δὲ τὰ πάντα μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης τὴν ὅλην του συγγραφικὴν δράσιν ἀντικειμενικότητος καὶ παραθέτει δι' ἕκαστον ἐπὶ μέρους θέμα τὴν κυριωτέραν βιβλιογραφίαν διὰ τοὺς ἐπιεμένους νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς εὐρύτερας μελέτας. Γλῶσσαν δὲ ἐχρησιμοποίησε τὴν ἀκριβῆ καθαρῆς, τὸ καταλληλότερον διὰ τὰς ἀπιστημονικὰς ἐπιστάσεις ὄργανον, οὗτινος ἀριστος χειριστῆς γνωρίζεται ἀνεκαθεν ὁ ἑλληνομαθέστατος σ. Εἶνε δὲ ἀξίος πολλῆς εὐγνωμοσύνης ὁ κορυφαῖος τῶν παρ' ἡμῖν φιλοσοφούντων πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος, ὅτι ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὸ ἔργον του τούτου, διότι οὐ μόνον τὴν σπουδάζουσιν ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ Πανεπιστημίου Σχολῆ νεολαίαν ἐφοδιάζει διὰ τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν μόρφωσιν αὐτῶν φιλοσοφικῶν γνώσεων, ἀλλὰ καὶ διαφωτίζει ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων τοὺς καθ' ὅλου ἐπιστήμονας, συλλήβδην δὲ καὶ πάντας τοὺς ὅπως δῆποτε εἰς μελέτας ἱκανωμένους. Τὰ προβλη-

ματα τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐπασχολοῦσι μόνους τοὺς περὶ τὴν φιλολογίαν ἀσχολούμενους, ἀλλ' ἐνδιαφέρουσι πάντα ἄνθρωπον, διότι εἶνε προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, εἶνε ἀπορήματα καὶ ἐρωτήματα πάσης ψυχῆς, ἀγωνιώσης νὰ εὕρῃ τὴν λύσιν τῶν καὶ νὰ ἀκούσῃ ἀπάντησιν ἱκανοποιούσας τὴν δίσταν τῆς γνώσεως. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης φιλόσοφος εἶνε καὶ ὁ ἀνανάπτυκτος ἔτι καὶ ὁ ἀμόρφωτος καθ' ἃς στιγμὰς διερωτᾶται περὶ τῆς ἀρχῆς, τῆς φύσεως, τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ φυσικῇ δὲ αὕτη «ὄρεξις τοῦ εἶδέναι» ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν φιλοσοφίαν, ἀνεξαργτήτως τῆς εὐρέσεως τῆς λύσεως τῶν ἀλόρων τοῦ νοῦ. «Οὐδὲν σημαίνει—λέγει διασφαῶν τὴν ἔννοιαν τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὁ σ.—ὅτι ἢ τὴν ἀλήθειαν θηρεύουσα ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἰς τὰς ζητήσεις ταύτας δὲν εὐρίσκει τὴν ποθομένην λύσιν. Ἀρρητος δι' αὐτὴν εὐδαιμονία καὶ τοῦτο μόνον ὑπάρχει, ὅτι παρακολουθεῖ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ὁδόν. ἦν διήνυσεν ἐκεῖνη, καὶ θεωρεῖ τὸν ἀνθρώπινον λόγον ἐν τῇ ὑπερτάτῃ πτήσει αὐτοῦ καὶ κατοπτρεῖ τὰς περὶ ἐκάστου τῶν μεγάλων τούτων ζητημάτων διατυπωθείσας μέχρι τοῦδε θεωρίας». Ἄλλ' εἰς τὸν ἐγκρατέστατον τῆς καθ' ὅλου φιλοσοφικῆς γνώσεως σ. ἢ ἑλληνικῆ ἐπιστήμῃ ὀφείλει καὶ ταύτην τὴν χάριν: ὅτι διὰ τοῦ ἔργου του τούτου πλουτίζει τὴν ἑλληνικὴν τῶν φιλοσοφικῶν ἔννοιῶν ὁρολογίαν μετ' εὐστοχίας τοσαύτης, ὥστε μῆτε οἱ δεδόμενοι τῆς φιλοσοφικῆς κυριολεξίας νὰ δυσχεραίνωσι περὶ τὴν ἑλληνιστὶ διατύπωσιν αὐτῶν, νὰ ἀνακοπῇ δ' ἐπὶ τέλους καὶ ἢ ἐξ ἀσυδότου αὐθαιρεσίας πολύτυπος, ἅμα δὲ καὶ ἀνελλήνιστος ἐπινόησις φραστικῶν ἀτακτημάτων, πολλὴν τὴν σύγχυσιν προξενούντων εἰς τε τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν καὶ εἰς τοὺς περὶ τὰ φιλοσοφικὰ διατρίβοντας. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους τὸ ὑπ' ὄψιν σύγγραμμα δέον νὰ ἀποτελέσῃ κτήμα ἀπαραίτητον πάσης βιβλιοθήκης.

Γ. Π.

K a r l B a r t h, Credo. München 1935 σ. 174—80.—Τοῦ αὐτοῦ ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Theologische Existenz heute»: τεύχος 25. Das Evangelium in der Gegenwart. München σ. 36.—τ. 27. Die Kirche und die Kirchen. München 1935 σ. 44 τ. 28 Die theologische Voraussetzung Kirchlichen Gestaltuug. München 1935 σ. 28.—Τοῦ αὐτοῦ, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Evangelische Theologie»: Die Möglichkeit einer Bekenntnis=Union. München 1935 σ. 19. Ὁ περίπυστος ἀρχηγὸς τῆς Διαλεκτικῆς θεολογίας, παραλλήλως πρὸς τὴν συγγραφὴν τῆς μεγάλης ἐκ πέντε τόμων ἀρπατισθησομένης Δογματικῆς του (ὡς γνωστὸν ἐκυκλοφόρησεν ἤδη ὁ πρῶτος τόμος αὐτῆς: Die Kirchliche Dogmatik. Die Lehre vom Wort Gottes. München 1932) καὶ τὴν ἄλλην πλουσίαν συγγραφικὴν παραγωγὴν αὐτοῦ, ἐξέδωκε πρὸ τινος καὶ τὸ ὡς ἄνω ὑπὸ τὸν τίτλον «Πιστεύω» ἔργον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο κυρίως εἶναι ἀλλ' ἢ ἐπιτομὴ τις τῆς ὅλης Δογματικῆς αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ 16 παραδόσεων, ἃς ὁ σ., μετὰ τὴν ὑπὸ τὰς γνωστὰς συνθήκας ἀπομάκρυνσίν του ἐκ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βόννης, ἐδίδαξεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Οὐτρέχτης κατὰ τοὺς μῆνας Φεβρουάριον καὶ Μάρτιον π. ἔ. Ἐν αὐταῖς ἐξετάζονται συνοπτικῶς καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Μπαρτιανῆς θεολογίας τὰ κύρια προβλήματα τῆς

συγχρόνου Δογματικῆς· ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λεγομένου Ἀποστολικοῦ Συμβόλου· ἐφ' ᾧ καὶ ἐκάστη παράδοσις—κεφάλαιον ἐπιγράφεται διὰ τῶν ἀρθρῶν αὐτοῦ: Credo—In Deum—Patrem omnipotentem—Creatorem coeli et terrae κτλ. Ἐν τέλει δὲ προστίθεται παράρτημα, ἐν ᾧ ὁ σ. ἀπαντῶν εἰς θεέντα αὐτῷ σχετικὰ ἐρωτήματα πραγματεύεται διὰ βραχέων τὰ ἐξῆς δέκα ζητήματα: Δογματικὴ καὶ Κατήχησις. Δογματικὴ καὶ Ἐξήγησις τῆς ἀγ. Γραφῆς. Δογματικὴ καὶ ἱερὰ Παράδοσις. Δογματικὴ καὶ Φιλοσοφία. Ἐρμηνεία τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ Ἱστορία. Ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας. Κοινωνία ἀγίων. Ἡ πολυειδία τῆς Ἐκκλησίας. Κήρυγμα καὶ μυστήριον. Τὸ συνεχὲς τῆς πίστεως.

Τὸ δεῦτερον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τὸ Εὐαγγέλιον ἐν τῷ παρόντι» πόνημα σύγκειται ἐκ τριῶν λόγων, ἐκφωνηθέντων ὑπὸ τοῦ Κ. Barth ἐν Γερμανία καὶ Ἑλβετία, ἐν οἷς ἐκτίθησι σκέψεις τινὰς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς σημερινῆς θέσεως καὶ καταστάσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ, τελῶν προφανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐν τῇ Ἐθνικοσοσιαλιστικῇ Γερμανίᾳ τελευταίων γεγονότων.

Τὸ τρίτον τεῦχος «Ἡ Ἐκκλησία καὶ αἱ Ἐκκλησίαι» περιέχει τέσσαρας λόγους, ἐκφωνηθέντας τὸν παρελθόντα Ἰούλιον ὑπὸ τοῦ Κ. Barth ἐν τῷ διεθνείῳ θεολογικῷ Σεμιναρίῳ τῆς Γενεύης («Semaines du Séminaire theologique international» Ἰβρλ. «Ἐκκλησία» π. ξ. σ. 238 καὶ 327), μετὰ παραρτήματός περὶ γνώσεως καὶ σεβασμοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ πεποιοθήσεως ἐπ' αὐτὸν κατὰ τὴν Κατήχησιν τοῦ Καλβίνου. Οἱ τέσσαρες οὗτοι λόγοι εἶναι: Ἡ ἐνότις τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πολλότης τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ Ἐκκλησία ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις.

Ἐν τῇ τετάρτῃ ὡς ἄνω μελέτῃ ὁ σ. πρὸ τῶν τιθεμένων σήμερον εἰς τὰς Ἐκκλησίας πολυπλόκων προβλημάτων τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὸ Κράτος, τὴν κοινωνίαν, τὸν λαόν, τὴν νεολαίαν κτλ. καὶ καθόλου τῆς ποιμαντικῆς, κατηχητικῆς καὶ κοινωνικῆς δράσεως αὐτῶν ἐρευνᾷ τὰς θεολογικὰς, ἱστορικὰς καὶ ἠθικοψυχολογικὰς προϋποθέσεις τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς δράσεως.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ πραγματείᾳ ὁ σ. ἀσχολεῖται ἐπὶ τῆς δυνατότητος τῆς ἐμολογιακῆς ἐνώσεως μετὰξὺ Λουθηρανῶν καὶ Μετερρυθμισμένων, δίδων ἀπάντησιν καταφατικὴν ὑπὸ ὠρισμένας τινὰς προϋποθέσεις εἰς τὸ ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς Διαμαρτυρήσεως ὑφιστάμενον καὶ φλέγον ζήτημα τοῦτο. Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι, ὅτι οὐ μόνον Κ. Barth ἀλλὰ καὶ πληθὺς ἄλλων θεολόγων ἀσχολεῖται μὲ τὸ περὶ Ἐκκλησίας ζήτημα, διότι τοῦτο δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ σπουδαιότερον καὶ ἐπικαιρότερον θέμα τῆς σημερινῆς θεολογίας γενικῶς.

Δὲν προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐγγύτερον τὰ προκείμενα ἔργα ἢ νὰ κρίνωμεν ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου τὴν Μπαρτιανὴν θεολογίαν, ἐφ' ὅσον διὰ τῶν γνωστῶν ἰδέα συμβολῶν τοῦ καθηγητοῦ κ. Μπρατσιώτου ἐγένετο καὶ παρ' ἡμῶν ἱκανῶς γνωστὴ αὕτη. Ἐν τούτοις δὲν κρίνομεν ἀσκοπον ἀπὸ γενικῆς ὄψεως ἐπόψεως νὰ παρατηρήσωμεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῆς καὶ γενικώτερον τῆς Προτεσταντικῆς θεολογίας τοῦ παρόντος.

Ἀναμφισβητήτως ἡ Διαλεκτικὴ θεολογία τοῦ Karl Barth συγκεντροῖ σήμερον τὸ γενικὸν διαφέρον, ἀποτελοῦσα τὸ ἀντικείμενον συζητήσεων ἐκ μέρους τῶν τε Διαμαρτυρομένων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Καθολικῶν διὰ συγγραφῶν καὶ τοῦ περιοδικοῦ τύπου, ἐν ταῖς πανεπιστημιακαῖς παραδόσεσι καὶ τοῖς σεμιναρίοις. Καὶ ναὶ μὲν ἀριθμεῖ αὕτη πολλοὺς ὁπαδοὺς, ἰδίως μεταξὺ τῶν Καλδανοφρόνων—ἀφ' οὗ ἐν τῷ συνόλῳ της φέρει ἰσχυρὸν καλδινικὸν χρωματισμὸν καὶ ἐκεῖθεν ἐξεπορεύθη, οὔσα κατὰ βάθος «ὀμολογιακὴ θεολογία»—, ἀλλ' ἅμα ἔσχε καὶ πλείστους πολεμίστας. Γενικῶς ἐξεταζόμενος ὁ Μπαρτισμὸς περιέχει πολλὰ ὀρθὰ καὶ ἀξιοπρόσεκτα στοιχεῖα, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ φέρει, ὡς εἴπομεν, καλδινικὸν χαρακτήρα καὶ εἶναι σφόδρα μονομερῆς, καὶ ὡς τοιοῦτος, ἔσωτερικῶς ἀσυμβίβαστος, ὡς τὰ πολλά, πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἰ καὶ ἔξωτερικῶς προσεγγίζει ἐν τισὶ πρὸς αὐτήν. Οὐδὲν ἤττον ὁμως διὰ τὴν Προτεσταντικὴν θεολογίαν κερτῆται μεγίστην σημασίαν. Πρῶτον μὲν διότι συνετέλεσε νὰ γίνῃ συνειδητὴ παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένης ἡ μεγάλη κρίσις, εἰς ἣν εἶχε περιπέσει ἡ Διαμαρτυρομένη θεολογία, καθ' ἣς, ὡς καὶ κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ, (καὶ ὁμως ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀνέκαθεν—σαφῶς ἤδη ἐν τοῖς συγγράμμασι Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως—καθώρισε τὰς πρὸς τὸν πολιτισμὸν σχέσεις αὐτῆς, δοῦσα τὴν ἀρίστην εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο λύσιν), ὁ K. Barth ἤσκησε δριμεῖαν πολεμικὴν διὰ τε τῶν συγγραφῶν καὶ τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων αὐτοῦ. Ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας διατηρεῖ ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν σειρᾶς παραδόσεων αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ χειμεριοῦ ἐξαμήνου 1934—35 ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βόννης ἐνώπιον πυκνοτάτου ἀκροατηρίου, καθ' ὃς ἤσκησεν δευτάτην κριτικὴν καὶ κατεδίδακε μονονουχί πᾶσαν τὴν μετὰ τὸν Buddeus (1667—1729) φιλελευθέραν Προτεσταντικὴν θεολογίαν, ὡς ἀποστᾶσαν τῶν ἀρχῶν τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλδίνου καὶ τοῦτ' αὐτὸ παραχαράξασαν τὸ πνεῦμα τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Ἡ θεολογικὴ κρίσις ἐν τῇ προτεσταντικῇ Γερμανίᾳ ἐγένετο καταφανῆς ἰδίᾳ μεταπολεμικῶς, τὰς ἀρχὰς ὁμως αὐτῆς δέον ν' ἀναζητήσωμεν ἐν τῇ προπολεμικῇ θεολογίᾳ. Πράγματι, τὰς ρίζας αὐτῆς ἔχει αὕτη ἐν τῷ πρὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατήσαντι ἐν τῇ θεολογίᾳ ἱστορισμῷ, ἀποτελοῦντι μίαν τῶν μορφῶν τοῦ λιμπεραλισμοῦ, ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ Schleiermacher κυρίως ἀρξαμένῳ ψυχολογισμῷ, ἀποτόκῳ τοῦ ἄκρου ὑποκειμενισμοῦ, καὶ ἐν τῷ ὀρθολογισμῷ, ὅστις οὐδέποτε τελειῶς ἐπαύσατο ἀσκῶν τὴν φθοροποιὸν αὐτοῦ ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν διαμαρτυρομένην θεολογίαν. Πρὸ πάντων δ' ἐπεκράτησεν ἐν αὐτῇ ὁ ἱστορισμὸς, ἐξακολουθῶν νὰ ἔχῃ ὁπαδοὺς καὶ ἐν τῇ σημερινῇ ἔτι θεολογίᾳ, διότι ἀρχηγέται αὐτοῦ ἐγένοντο οἱ γνωστοὶ μεγάλοι διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι Albrecht Ritschl (1822—1889), ἀρχηγὸς τῆς ὁμωνύμου μεγάλης ἱστορικῆς σχολῆς, τῆς ἀναλαθούσης ἐν πολλοῖς καὶ τὸν ψυχολογισμὸν, ὁ Adolf Harnack (1851—1930), ὁ ὑπὸ τινῶν θεωρούμενος ὡς ὁ μεγαλύτερος διαμαρτυρόμενος θεολόγος μετὰ τὸν Schleiermacher καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἐλευθερόφρονος Προτεσταντισμοῦ, καὶ ὁ ἐπίσης μέγας συστηματικὸς θεολόγος, θρησκευολόγος καὶ φιλόσοφος Ernst Tröli-

t s c h. (1865—1923). Ἡ θεολογικὴ δ' αὕτη κρίσις φαίνεται μᾶλλον ἐπιδεινωθεῖσα κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη συνεπείᾳ τῶν γνωστῶν πολιτικῶν γεγονότων ἐν Γερμανίᾳ. Ἐπειτα δὲ ἡ Διαλεκτικὴ θεολογία συνεβάλετο καὶ θετικῶς πρὸς λύσιν καὶ υπερνίκησιν τῆς κρίσεως διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐξάρσεως ὀρισμένων χριστιανικῶν ἀληθειῶν, ἃς παραθεώρει τέως ἡ Διαμαρτυρομένη θεολογία, καὶ διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῶν παρεκκλίσεων καὶ υπερβλῶν ἢ ἐσφαλμένων τινῶν κατευθύνσεων ἐκείνης, καὶ πρὸ πάντων τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἰσορισμοῦ καὶ ψυχολογισμοῦ, ὡς καὶ τῆς μονομεροῦς ἐφαρμογῆς τῆς ἱστοριοφιλολογικῆς καὶ θρησκευτολογικῆς μεθόδου, ἃς ζητεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ αὕτη διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου. Οὕτω πολλοὺς ἤγαγεν εἰς αὐτοσυνείδησιν καὶ αὐτοκριτικὴν ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς σκέψεως καὶ ζωῆς αὐτῶν, ἐν ᾧ ἕτεροί τινες, καὶ μάλιστα ἡ νεολαία, ἐπίστευσαν καὶ ἐξακολουθοῦσιν εἰσέτι γὰρ πρόσδοκῶσιν ἐξ αὐτῆς ἀνγνέωσιν τινα τῆς Προτεσταντικῆς θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ ἀρνητικῶς ἡ Διαλεκτικὴ θεολογία ἐγένετο πρόξενος οὐ μικρᾶς ὀφελείας, καθ' ὅσον προὐκάλεσε σοβαρὰς καὶ λίαν ἐνδιαφερούσας θεολογικὰς συζητήσεις, καταστᾶσα σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Οἱ κορυφαῖοι τῆς οὕτω βαλλομένης νεωτέρας Προτεσταντικῆς θεολογίας υπερημύνθησαν ταύτης, ἐπιτεθέντες ἅμα κατὰ τῶν διαλεκτικῶν καὶ ἐλέγξαντες τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας. Ἀνικανοποίητοι δὲ ἐκ τῆς «θεολογίας τῆς κρίσεως» τοῦ K. Barth καὶ τῶν ὁπαδῶν του, καὶ συνειδότες τὴν κρίσιν, ἣν ἀπὸ ἡμίσεος περίπου αἰῶνος διανύει ἡ Προτεσταντικὴ θεολογία, καὶ ἣτις εἰσῆλθεν ἐπ' ἐσχάτων εἰς νέαν φάσιν λόγῳ τῶν νεοπαγανιστικῶν ἐκδηλώσεων τῶν λεγομένων Γερμανοχριστιανῶν καὶ τῶν ἄλλων καθαρῶς εἰδωλολατρικῶν παραφράδων, ὧν καταφανῆς ἡ ἐπίδρασις καὶ ἐπὶ μερίδος τινὸς θεολόγων ἀκόμη, κατατείνουσι νῦν πρὸς νέας κατευθύνσεις καὶ ἐπιδιώκουσι νέους προσανατολισμούς. Τῷ ὄντι, ἐὰν καλῶς ἠδυνήθημεν ν' ἀντιληφθῶμεν καὶ ἐκτιμήσωμεν τὰς τάσεις τῆς συγχρόνου Γερμανικῆς θεολογίας ἢ τοῦλάχιστον τῆς μεγαλυτέρας καὶ ἀξιολογωτέρας μερίδος αὐτῆς, φαίνεται κατευθυνομένη αὕτη ὀπίσω πρὸς τὴν θεολογίαν τοῦ Λ ο υ θ ἦ ρ ο υ καὶ τοῦ S c h l e i e r m a c h e r (εἰ καὶ ἡ τοῦ τελευταίου βάλλεται ὑπὸ τοῦ K. Barth καὶ τῶν ἄλλων διαλεκτικῶν, ἰδίως τοῦ Emil Brunner ἐν τῷ ἔργῳ του: Die Mystik und das Wort. Der Gegensatz zwischen moderner Religions auffassung und christlichen Glauben dargestellt an die Theologie Schleiermachers², Tübingen 1928) ἐν ᾧ ἕτεροι καὶ μάλιστα ἐκ τῶν Ἀγγλικανῶν κατατείνουσι πρὸς τὸ ἀρχαῖον καθολικὸν ἐκκλησιαστικὸν πνεῦμα, προτεσταντικῇ βεβαίως ἐννοίᾳ.

I. N. ΚΑΡΜΠΗΣ

Hans Larman, Christliche Wirtschaftsethik in der spätrömischen Antike, Berlin 1935. σ. 184.8°. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέδρασεν, ὡς γνωστόν, ἐπὶ πασῶν τῶν ἐκφάνσεων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καὶ δὴ οὐ μόνον ἀνεμόρφωσε θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ συνάμα ἔσχε βαθεῖαν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Τὸ τελευταῖον ἰδίᾳ τοῦτο

ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἄρτι κυκλοφορησάσης περισπουδάστου πραγματείας τοῦ κ. H. Larmann. Τὸ θέμα του ὁ σ. πραγματεύεται ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις: Αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι ἐν Ῥώμῃ. Αἱ οἰκονομικαὶ διδασκαλῖαι τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς ἀρχαιοτάτης Ἐκκλησίας. Ἡ στάσις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἐναντι τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ πλοῦτου. Ἡ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία περὶ ἀποκτήσεως καὶ χρησιμοποίησεως τῆς περιουσίας (ἐργασία, ἐπάγγελμα κτλ.). Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν διδασκαλιῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κατάπτωσης τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ αἱ πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς διατυπωθεῖσαι θεωρίαι περὶ πολιτικῶν, στρατιωτικῶν, πολιτικῶν, οἰκονομικοκοινωνικῶν, φυλετικοβιολογικῶν καὶ κοσμοθεωρητικῶν αὐτῶν.

Τὸ ἔργον προκαλεῖ διαφέρον τοῦ ἀναγνώστου οὐ μόνον διὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ ἐπικαιρότητα τῶν ἐξεταζομένων ζωτικωτάτων προβλημάτων καὶ τὸ συγκεντρωθὲν πλούσιον καὶ ποικίλον ὕλικόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν εὐσυνειδησίαν, μεθ' ἧς ὁ σ., ὑπὸ τὴν διπλὴν αὐτοῦ ιδιότητα τοῦ διαμαρτυρομένου θεολόγου καὶ οἰκονομολόγου ἀνίχνευσε τὸ ἐκτεταμένον τοῦτο καὶ δύσβατον ἔδαφος. Ἰδιαζούσης δὲ προσοχῆς τυγχάνει τοῦτο ἄξιον μάλιστα ἀπὸ ὀρθοδόξου θεολογικῆς ἐπόψεως, καθ' ὅσον ὁ σ. ποιεῖται θαυσιπῆ χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων τῶν Ἀπολογητῶν, τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Ὠριγένοους, μεγάλου Ἀθανασίου, μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Γρηγορίου Νύσσης, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἀστερίου, Κυρίλλου Ἱεροσολύμων κ. ἄ. Τοῦτο παρέχει ἡμῖν τὴν ἀφορμὴν νὰ συστήσωμεν τῷ φίλῳ συγγραφεῖ ὅπως ἐν ταῖς περαιτέρω περὶ τὴν Ἠθικὴν ἰδίᾳ μελέταις αὐτοῦ ἐγκύψῃ βαθύτερον ἐν τῇ ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς προτεσταντικῆς ἱσταμένη καὶ τῶν μονομερειῶν ἐκείνων ἀπηλλαγμένη Ὀρθοδόξῃ Ἠθικῇ—ἰδιαιτάτα ὅσον ἀφορᾷ τὰ εἰς τὰς γνωστὰς μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων Ἐκκλησιῶν ἀναφερόμενα σημεῖα, ὅσον προπρωτικὴ καὶ μεταπρωτικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, θεῖος προορισμός, πίστις καὶ ἔργα κτλ.—Εὐτυχῶς τοιαύτην τιὰ κλίσιν αὐτοῦ νομίζομεν ὅτι διεπιστώσαμεν κατὰ τὰς τελευταίας ἡμῶν συναφεῖς προφορικὰς συζητήσεις.

Βερολίνον, Δεκέμβριος 1935.

I. N. ΚΑΡΜΠΗΣ

C. A. Kraeling: A Greek fragment of Tatian's Diatessaron from Dura edited by facsimile, transcription, and introduction. (Studies and documents edited by K. Lake a. s. o). Christophers. London. 1935 p. 37.

Ὁ διακεκριμένος ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ τῆς συγχρόνου ταύτης ἱστορίας τῶν θρησκειῶν κ. Kraeling παρέχει ἤδη διὰ τῆς νέας του ταύτης ἐκδόσεως μετὰ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δημοσιευθεῖσαν παρ' αὐτοῦ συλλογὴν τῶν μηχαναῖκῶν γραφῶν, αἵτινες, ὡς γνωστόν, ἐκ νέου διαφώτισαν τὸ ζήτημα τῆς συναφείας τοῦ

Μάνητος πρὸς τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὰς ἄλλας θρησκείας, καὶ μικρὸν μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Λουδινείου εὐαγγελικοῦ παπύρου (Fragments of an unknown Gospel 1935 by H. Idris and T. Skeat) νέαν πολυτιμωτάτην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς φιλολογίας.

Ἐν τῇ παρά τὴν δεξιάν ἔχθην τοῦ Εὐφράτου πόλει τῶν Δουρῶν, ἥτις λόγῳ τῶν ἀπὸ τινος ἐρχομένων ἐν αὐτῇ εἰς φῶς χριστιανικῶν καὶ ἄλλων εὐρημάτων καὶ μνημείων ἔστρεψεν ἐφ' ἑαυτὴν τὰ βλέμματα τῶν ἐρευνητῶν καὶ δέχεται εὐχαρίστως τὰ κτυπήματα τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης, εὐρέθη τὸ δημοσιευόμενον μετὰ πανομοιότυπου, μεταγραφῆς καὶ εἰσαγωγῆς τμήμα τοῦ Εὐαγγελίου «Διὰ τεσσάρων» τοῦ Τατιανοῦ, εὐαγγελικῆς ἀρμονίας τοῦ δευτέρου αἰῶνος, παρὰ τῆς ὁποίας τόσῃν ὡς γνωστὸν ἐδέχθη ἐπίδρασιν τὸ εὐαγγελικὸν κείμενον.

Περιέχονται ἐν τῷ τμήματι τούτῳ δέκα καὶ τέσσαρες στίχοι Μαθ. 27, 56 κ. ἑ. Τὸ ἄλλως καὶ ἑλλιπῶς ἀποδιδόμενον τοῦτο κείμενον δεδαίως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ σπουδαῖον διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ εὐαγγελικοῦ κειμένου, πλὴν ὅμως ἐπιτρέπει καὶ τοῦτο νὰ διαφανῇ, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖται: ὑπὸ τοῦ λ. ἐκδότου, ἀσφαλέστερον ἢ πρότερον, ἔτι ἡ ἀρχικὴ γλῶσσα τοῦ «Διὰ τεσσάρων» ὑπῆρξεν ἡ ἐλληνικὴ καὶ οὐχὶ ἡ Συριακὴ. Τοῦτο εἶχεν ὑποστηρικθῆν καὶ ὑπὸ τῶν A. Harnack, E. Preuschen καὶ ἄλλων τινῶν.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Ern. Rupprecht: *Cosmae et Damiani sanctorum medicorum vita et miracula*, Verlag Junker und Dünnhaupt. Berlin 1935.

Ἐν τῷ κλασικῷ φιλολογικῷ τμήματι τῆς ἐκλεκτῆς σειρᾶς «Τῶν νέων γερμανικῶν ἐρευνῶν», τῶν ἐκδιδόμενων παρὰ τῶν κ. κ. H. Günther καὶ E. Rothacker ἐδημοσιεύθη μετὰ λίαν παραδειγματικῆς ἐπιμελείας ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. Add. 37534 p. 7944 χειρογράφου τοῦ ἀποκειμένου ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ «ὁ θίος, ἡ πολιτεία καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ». Τῆς ἐκδόσεως προηγείται δραχὺς εἰς λατινικὴν ἐπεξηγηματικὸς πρόλογος.

Ὁ κῶδιξ οὗτος ἀνευρέθη κατὰ τὸ 1907 μετ' ἄλλων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κοπιτικῶν χειρογράφων ὑπὸ τοῦ λογιωτάτου ἐκδότου ἐν τοῖς ἐρείπιοις τῆς ποτὲ ἀκμασάσης παρὰ τὸ χωρίον Ἐντρου τῆς ἀνω Αἰγύπτου Κοπτικῆς Μονῆς καὶ μετῆνέχθη εἰς Λουδίνον.

Παρέχεται ἰδιαιτέρως πῖναξ τῶν περιεχομένων τριάνοντα καὶ ὀκτὼ θαυμάτων. Ἐκ τούτων τινὰ δὲν ἔχουσι δημοσιευθῆν ὑπὸ τοῦ L. Deubner: «Κοσμάς καὶ Δαμιανός. Texte und Einleitung. Λειψία. 1907».

Ὄφειλεται καὶ ἐλληνικὴ εὐγνωμοσύνη εἰς τὸν κ. Rupprecht, ὅστις διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης συντελεῖ νὰ γνωρίσωμεν καὶ ἄλλας λεπτομερείας τῆς θαυματουργοῦ θεραπευτικῆς δράσεως τῶν ἁγίων ἐλλήνων ἀναργύρων ἰατρῶν.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Μητροπολίτου Ἀθηναγόρα, τοῦ ἀπὸ Μεγάλου Πρωτοσυγγέλου, Διονύσιος ὁ Μέγας Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ὁ ἀπὸ ρητόρων καὶ βουλευτῶν ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἀρεοπαγικῶν συγγραμμάτων, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἐκ τοῦ «Ἐκκλησ. Φάρου») 1934.

Μητροπολίτου πρ. Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας, Τιμοθέου, Οἱ διανούμενοι Ἕλληνες καὶ Ἑλληνίδες καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, Ἐν Ἀθήναις 1935.

Ἀνδρέου Φυτράκη, Αἱ κοινωνικαὶ ἰδέαι Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐν Ἀθήναις 1935.

Εὐαγγέλου Κλεομβρότου, Καλλίνικος μητροπολίτης Μυτιλήνης ὁ μετέπειτα Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1800—1889). Μελέτη ἱστορική. Ἐν Μυτιλήνῃ (ἐκ τοῦ «Ποιμένος») 1934.

Γερμανοῦ Μητροπολίτου Σάρδεων, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν Ἐπαρχῶν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Θράκης, ἐν Ἀθήναις (ἐκ τῶν «Θρακιῶν») 1935.

Ἰωάννου Φωκυλίδου, Ἡ ἐν Ἐφέσῳ Γ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Ἐκθεσις ἱστορικῆ τῶν κατ' αὐτὴν πεπραγμένων ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς χιλιοστῆς πεντακοσιοστῆς ἐπετηρίδος αὐτῆς, Ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐκ τῆς «Νέας Σιών») 1934.

Βασιλείου Ἐξάρχου, Ἡ ἀρχὴ τῆς ἑξατομικεύσεως ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ἔργῳ τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως. Συμβολὴ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἔργου τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως. Α'. Ἐν τῷ κηρυκτικῷ ἔργῳ. Ἐν Ἀθήναις 1933.

Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ συμβολὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐρευνῆς εἰς τὸν συγχρονισμὸν τοῦ χριστ. ἔργου, Ἐν Ἀθήναις 1935.

Τοῦ αὐτοῦ: Τὸ πρόβλημα τῆς συνεκπαιδεύσεως ἐξ ἀπόψεως ἑλληνικῆς χριστιανικῆς, Ἐν Ἀθήναις 1935.

Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ θέσις τῶν ἐλλήνων θεολόγων ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει. Ἐν Ἀθήναις 1932.

Τιμοθέου, (Ἀρχιεπ. Ἰορδάνου νῦν Πατριάρχου Ἱεροσολύμων.) Τὰ ἐν τῇ Βασιλικῇ τῆς Βηθλεὲμ ἀνακαλυφθέντα Μωσαϊκά, Ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐκ τῆς «Νέας Σιών») 1934.

Βασιλείου Βέλλα, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὰ χωρία Λευτ. 32, 43 καὶ Ζαχ. 14, 17, Ἐν Ἀθήναις 1935.

Μητροπολίτου Ἀθηναγόρα, Τοῦ ἀπὸ Μεγάλων Πρωτοσυγγέλλων καὶ Παραμυθίας, Φῶς ἀπὸ τὰ βῆθη τῶν αἰώνων. Τεῦχος β'. Αἱ νῆσοι τῶν Παξῶν Μέρος β'. Ἐν Ἀθήναις 1935.

Τοῦ αὐτοῦ: Νεώτεροι ἀπόψεις ἐπὶ τῆς Διδασκαλίας—Διδαχῆς καὶ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, Ἀλεξάνδρεια (Ἐκ τοῦ «Ἐκκλησ. Φάρου») 1933.

Παναγ. Παναγιωτάκου, Τὸ δίκαιον τῶν μικτῶν γάμων, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις καὶ ἀνά τοὺς αἰῶνας διαμόρφωσις αὐτοῦ. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1935.

Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τοῦ Ἁγίου Φωτός, Ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐκ τῆς «Ν. Σιών») 1934.

Κ. Καιροφύλα, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Φράγκους (330—1456) Ἀθῆναι 1933.

Ch. Martin s. J., Les Monastères du Wadi 'N. Natroun, Louvain (ἐκ τῆς «Nouvelle Revue Théologique») 1935.

Γερασίμου Κοσιδάρη, Εἶναι ἐπιστημονικῶς δυνατὴ ὀρθόδοξος ἀγωγή; Μία ἀποψις. Ἐν Ἀθήναις 1935.

Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, Ἀφοπλισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς. Διάλεξις γενομένη εἰς τὸ Ἰνστιτοῦτον Διεθνῶν Ὑποθέσεων. Ἐν Ἀθήναις 1934.

Ἰωάννου Δ. Παπαδοπούλου, Κατηχητοῦ, Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Κατήχησις. Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας. Βιβλιοθήκη Ἠθικῶν Ἀναγκωσιμάτων Ἀλεξάνδρεια 1933.